

FRANCISZEK MINCER
WSP w Bydgoszczy

BIBLIOTEKI BYDGOSKIE W LATACH 1918 - 1982

Zbliżająca się 65 rocznica drugiej niepodległości skłania do podsumowania osiągnięć i braków w działalności bibliotek bydgoskich na przestrzeni lat 1918-1982. Jednakże omówienie, nawet w ramach stosunkowo obszernego artykułu¹, tej problematyki na przestrzeni lat sześćdziesięciu czterech jest niemożliwe. W związku z tym faktem muszę poczynić kilka istotnych zastrzeżeń, ograniczających zakres tematyczny mojego opracowania.

Przedmiotem omówienia mogą być jedynie wybrane biblioteki. Będą to przede wszystkim biblioteki naukowe o profilu humanistycznym. Ale nawet i przy takim ograniczeniu zaistnieć muszą dysproporcje w przedstawieniu poszczególnych problemów i okresów historycznych. W artykule swoim skoncentrować się więc pragnę na następujących kwestiach:

1. Jakie biblioteki bydgoskie objęte być mogą pojęciem bibliotek naukowych.
2. W jakim stopniu biblioteki różnych typów działające na terenie miasta nadają się do tego, by stać się przedmiotem badań analitycznych.
3. W jakiej mierze możliwości badań nad przeszłością i teraźniejszością bibliotek naszego miasta są wykorzystywane w praktyce.
4. Jakie osiągnięcia i perspektywy posiadają te biblioteki w dziedzinie wydawniczej.

Przy rozpatrywaniu pierwszego z poruszonych tu zagadnień stwierdzić trzeba, że przez dłuższy czas jedyną biblioteką naukową na terenie Bydgoszczy była obecna Wojewódzka i Miejska

Biblioteka Publiczna, czyli dawniejsza Biblioteka Miejska. Już jednak bydgoski informator biblioteczny z 1976 r.² wymienia dziewięć następujących bibliotek:

- 1/ Biblioteka Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy,
- 2/ Biblioteka Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy,
- 3/ Biblioteka Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego,
- 4/ Centralna Biblioteka Rolnicza w Warszawie - Oddział w Bydgoszczy,
- 5/ Główna Biblioteka Lekarska w Warszawie - Oddział w Bydgoszczy,
- 6/ Wspomniana już Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy działająca obecnie jako Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna,
- 7/ Biblioteka Muzeum Okręgowego w Bydgoszczy,
- 8/ Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Bydgoszczy,
- 9/ Biblioteka Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy.

Ta lista jest dowodem awansu kulturalnego i naukowego miasta w ostatnich kilkunastu latach. Nie ulega też wątpliwości, że wszystkie wymienione tutaj biblioteki posiadają cenne zbiory naukowe, ale postęp w dziedzinie tworzenia nowych placówek bibliotecznych jest tak szybki, że dziś już tę listę uzupełniają dalsze, nie wymienione w "Informatorze" ośrodki biblioteczne, a mianowicie:

- 1/ Cała grupa bibliotek wojskowych, spośród których na pierwsze miejsce wysuwa się zdecydowanie Biblioteka Klubu Pomorskiego Okręgu Wojskowego, posiadająca interesujące materiały do dziejów wojen, wojskowości oraz do współczesnej problematyki militarnej,
- 2/ Biblioteka Międzywojewódzkiej Szkoły Partyjnej, szczególnie dobrze wyposażona w literaturę społeczno-polityczną,
- 3/ Biblioteka Akademii Medycznej w Gdańsku - Filia w Bydgoszczy,
- 4/ Biblioteka Akademii Muzycznej im. Feliksa Nowowiejskiego, oraz Biblioteka Zespołu Szkół Muzycznych,
- 5/ Biblioteka Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, swoim charakterem w dużym stopniu zbliżona do Biblioteki Muzeum Okręgowego w Bydgoszczy, choć znacznie od niej mniejsza.

Wszystkie te biblioteki posiadają księgozbiór liczący od kilku do kilkunastu, lub nawet kilkudziesięciu tysięcy woluminów i zatrudniają zazwyczaj po kilku pracowników, z reguły posiadających wyższe wykształcenie, a w większości przypadków również i pełne kwalifikacje bibliotekarskie. Lista księgozbiorów, które mogą stanowić warsztat pracy badawczej powiększa się więc szybko, a dane, dotyczące bibliotek z dużą tradycją, również ulegają dezaktualizacji. Wobec tego nasuwa się postulat, by informator o bibliotekach bydgoskich wydawać jako publikację ciągłą, a nawet periodyczną.

Dalsza kwestia to problematyka pracy badawczej nad wszechstronnie pojętą strukturą i działalnością bibliotek, nad ich historią i współczesnością. Możliwości w tej dziedzinie są bardzo duże. Największe znaczenie mają tutaj zbiory Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej, dlatego też zostaną one omówione w pierwszej kolejności.

W o j e w ó d z k a i M i e j s k a B i b l i o t e -
k a P u b l i c z n a /WiMBP/ istnieje wprawdzie od 1903 r.
/jako Biblioteka Miejska, a następnie Miejska Biblioteka Pu-
bliczna/, ale przejęcie przez nią księgozbioru bernardynów
bydgoskich spowodowało, że WiMBP reprezentuje nieprzerwaną tra-
dycję książki polskiej w Bydgoszczy poczynając od schyłku śred-
niowiecza³.

Biblioteka Miejska założona była przez władze pruskie w okre-
ślonych celach narodowościowych, a mianowicie stać się miała
na naszym terenie narzędziem germanizacji. Ale ta placówka bi-
blioteczna powstała, generalnie rzecz biorąc, w tym jeszcze
okresie, gdy Bydgoszcz rywalizowała z Poznaniem w kwestii lo-
kalizacji wyższych uczelni i utworzona była jako potencjalna
biblioteka uniwersytecka, względnie biblioteka mogąca stanowić
punkt oparcia dla instytutów naukowych⁴.

Zarówno lata 1903-1920, jak też 1920-1939, kiedy to Biblio-
teka Miejska znalazła się pod władzą polską, były czasami po-
większania się księgozbioru, choć oczywiście funkcja bydgos-
kiej księżnicy w każdej z tych dwóch, tak odmiennych od siebie

epok, była zupełnie inna.

Biblioteka Miejska w Bydgoszczy powstała z inicjatywy Towarzystwa Historycznego dla Obwodu Nadnoteckiego⁵, które starania o jej utworzenie podjęło już w 1898 r. Kompletowanie zbiorów bibliotecznych zaczęto od przejęcia dwóch dużych księgozbiorów prywatnych: jednego po polityku i historyku Fryderyku Raumerze /7.000 wol./ i drugiego po publicyście i poecie Henryku Kruse /3.000 wol./. Pierwszym dyrektorem tej biblioteki został prof. Jerzy Minde-Pouet, który posiadał pełne fachowe i naukowe kwalifikacje do sprawowania tej funkcji; opublikował też szereg prac naukowych, napisanych głównie na podstawie księgozbioru kierowanej przez siebie placówki. W 1911 r. Biblioteka posiadała 52.200 wol., a w 1920 r. 75.000 wol.⁶ Był to jednak księgozbiór niemal wyłącznie niemiecki.

Po przejęciu Biblioteki przez władze polskie stanowisko dyrektora objął dr Witold Bełza, który miał za sobą staż pracy bibliotekarskiej w Ossolineum i Rapperswilu⁷. Najwybitniejszymi pod względem naukowym jego współpracownikami byli Zygmunt Malewski i dr Michał Nycz. Malewski wszechstronnie wykształcony jako historyk, historyk sztuki i filolog⁸ opublikował zarówno na podstawie rękopisów Biblioteki Miejskiej jak też Archiwum Miejskiego szereg prac o profilu regionalnym, m.in. o dawnych lekarzach bydgoskich⁹ i o bydgoskich bractwach kościelnych¹⁰.

Nycz, historyk ze środowiska krakowskiego, wychowanek znakomitego dziejopisa prof. Władysława Konopczyńskiego, posiadał doskonałe przygotowanie do pracy nad rękopisami i dokumentami rękopiśmiennymi, zdobyte w Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, a ponadto sam był autorem doskonałej monografii o próbach reform skarbowych w Polsce przed sejmem niemym w 1717 r., za którą otrzymał stopień doktorski. Na gruncie bydgoskim zjawił się na krótko przed wybuchem II wojny światowej, by skatalogować część posiadanych przez Bibliotekę Miejską dokumentów rękopiśmiennych /tzw. dokumenty królewskie ze zbioru Kazimierza Kierskiego/, jak również podjąć próbę opracowania katalogu inkunabułów¹¹.

Autorem prac historycznych i literackich był Teodor Brandowski, kustosz Biblioteki Miejskiej w latach 1924-1939, a ks. Jan Klein, kustosz tejże Biblioteki od 1929, a następnie dyrektor Muzeum Miejskiego¹², miał w swoim dorobku naukowym rozprawę o starych drukach bernardyńskich i Bractwie Strzeleckim w Bydgoszczy¹³. Biografie tych ludzi i ich dorobek naukowy oraz ich związki z Biblioteką Miejską powinny się stać przedmiotem szczegółowych studiów.

Biblioteka Miejska była w okresie międzywojennym jedyną biblioteką o księgozbiorze naukowym na terenie miasta, ale nie była i być nie mogła jedyną biblioteką w 140-tysięcznej wówczas Bydgoszczy. Na uwagę zasługują przede wszystkim biblioteki szkolne, a zwłaszcza biblioteki bydgoskich szkół średnich tego okresu. Niestety nasza wiedza na ten temat jest ogromnie uboga, a kilkakrotnie podejmowane próby opracowania problemu nie zostały doprowadzone do końca¹⁴.

Okres Polski Ludowej przyniósł ponowny rozwój Biblioteki Miejskiej, która w latach okupacji hitlerowskiej poniosła straty w księgozbiorze, może niezbyt dotkliwe pod względem ilościowym, ale bardzo bolesne z punktu widzenia naukowej wartości utraconych zbiorów¹⁵.

Przy końcu 1977 r. księgozbiór Biblioteki /podniesionej w związku z wprowadzeniem nowego podziału administracyjnego do rangi Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej/ liczył 788.086 wol. Zbiory naukowe Biblioteki Głównej zawierały 306.636 wol., w tym 33.365 wol. czasopism i 26.627 jednostek inwentarзовych zbiorów specjalnych. Księgozbiór oświatowy filii miejskich posiadał w tym samym czasie 488.849 wol.¹⁶ Osobny problem stanowi Izba Grzymały Siedleckiego z bardzo bogatym zbiorem materiałów teatralnych¹⁷.

W porównaniu z rokiem 1939 nastąpił prawie sześciokrotny wzrost księgozbioru¹⁸. Ale właśnie ten wzrost, nie połączony z poszerzeniem bazy lokalowej i z zapewnieniem odpowiednich warunków dla zatrudnienia kwalifikowanych kadr, stawał się niejednokrotnie przyczyną poważnych trudności w funkcjonowaniu Biblioteki, i w istotny sposób ograniczał możliwości po-

dejmowania prac naukowych. I tak np. bywały okresy, w których stan zatrudnienia pracowników z wyższym wykształceniem spadał. Jeśli w 1961 r. pracowało w Bibliotece Głównej 23% pracowników z wyższymi studiami, to w 1963 r. stanowili oni już tylko 17% ogółu załogi¹⁹, a w latach 1969-1974 tylko jeden z kierowników działów Biblioteki posiadał pełne wyższe wykształcenie. W tych warunkach trudno było myśleć o naukowym opracowaniu zbiorów. Poprawa sytuacji kadrowej nastąpiła dopiero w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, kiedy do Biblioteki zaczęli napływać absolwenci kierunku bibliotekoznawstwa w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Bydgoszczy, a w mniejszym stopniu również bibliotekoznawstwa i niektórych innych kierunków /historia, geografia/ z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Również pewna ilość starszych pracowników Biblioteki ukończyła w trybie zaocznym studia bibliotekoznawcze w Bydgoszczy i Toruniu. Obecnie wiele filii miejskich zatrudnia bibliotekarki z pełnym wyższym wykształceniem, a istnienie w bydgoskiej WSP studiów podyplomowych z zakresu bibliotekoznawstwa umożliwia im dalsze kształcenie. W tej sytuacji, przynajmniej teoretycznie, wzrasta możliwość podejmowania przez pracowników WBP pracy naukowej.

Materiał przydatny do pracy naukowej znajduje się przede wszystkim w Dziale Zbiorów Specjalnych i w Czytelni Regionalnej. W skład zbiorów specjalnych wchodzi: rękopisy, stare druki, kartografia, płyty, nuty, grafika, /w tym duży zbiór ekslibrisów/, fotografie, mikrofilmy i dokumenty życia społecznego. Dokumenty życia społecznego dzielą się z kolei na plakaty, druki ulotne i różnego rodzaju druki drobne.

Wśród starych druków szczególnie interesujący zespół ksiąg stanowi dawna biblioteka bernardynów bydgoskich. Znajduje się w niej przeszło 100 inkunabułów, jak również cenny zbiór druków szesnastowiecznych /w tym wiele dzieł Erazma z Rotterdamu/²⁰. Wartość inkunabułów bernardyńskich podkreśliło w sposób szczególnie istotny ukazanie się centralnego katalogi inkunabułów polskich²¹, gdyż kilka spośród nich zostało w tym wydawnictwie wykazanych jako jedyne egzemplarze na terenie kraju²².

Spośród ekslibrisów, na osobne opracowanie zasługują ekslibrisy bydgoskie. Znajduje się ich około 200 w ogólnym zbiorze ekslibrisów, liczącym już przeszło 8 tysięcy jednostek.

Zbiór rękopisów jest stosunkowo niewielki, gdyż liczy nieco więcej niż tysiąc jednostek inwentarzowych. Znajduje się tutaj jednak szereg materiałów o dużej wartości, zupełnie dotąd nie wykorzystywanych, jak np. akta ordynacji rydzyskiej, akta budowy pomnika Henryka Sienkiewicza w Bydgoszczy, pamiętnik przemysłowca niemieckiego Ricardiego, rzucający ciekawe światło na wypadki, rozgrywające się po upadku Księstwa Warszawskiego w mieście nad Brdą, akta do dziejów masonerii bydgoskiej, księgi bydgoskich bractw kościelnych z epoki przedrobiorowej itp. Materiały te w wielu przypadkach stanowią cenne uzupełnienie zasobów źródłowych, znajdujących się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Bydgoszczy. Liczne są również rękopisy znanych pisarzy, szczególnie cenny wśród nich jest zbiór grzymalianów.

Z innych grup zbiorów uwagę zwracają przede wszystkim ulotki z okresu międzywojennego, a zwłaszcza odrębna grupa kilkunastu druków ulotnych z okresu Plebiscytu i Powstań Śląskich. Jest to zbiór tym ciekawszy, że 19 spośród tych ulotek nie wykazano wśród znajdujących się w Katowicach zbiorów dotyczących losów Śląska w latach 1918-1922, stanowią więc materiał unikalny²³. Równie ciekawy jest, liczący dziesięć tek wielkiego formatu, zbiór plakatów i ulotek dotyczący Wiosny Ludów. Wreszcie wielki zbiór plakatów, ulotek i fotografii pochodzących z założonego przez Niemców przed 1920 r. tzw. "Muzeum Wojny" przynosi ogromnie cenny materiał przebiegu I wojny światowej, i co ważniejsze - również sprawy polskiej w latach 1914-1919 /w tym również Powstania Wielkopolskiego/²⁷.

Czytelnia Regionalna /początkowo planowana jako Pracownia Regionalna/ została zorganizowana w 1965 r. przez mgr Klarę Sarnowską, która była wówczas zastępcą dyrektora MBP. Czytelnia posiada materiały przydatne do opracowania bibliografii regionalnej i historii regionu. Nie ulega wątpliwości, że placówka ta oddała ostatnio poważne usługi zespołowi autorów,

opracowującemu dużą, dwutomową monografię Bydgoszczy. Samo funkcjonowanie Czytelni Regionalnej, jej organizacja, jak również zgromadzony w niej zbiór druków z wielkopolskich i pomorskich warsztatów typograficznych również może stanowić przedmiot badań. Gromadzenie zbiorów regionalnych przez Bibliotekę jest jednak utrudnione z powodu braku egzemplarza obowiązkowego²⁵.

Na uwagę zasługują też czasopisma, znajdujące się w zbiorach Biblioteki. Reprezentowanych jest tu wiele egzemplarzy organów prasowych, które odegrały wybitną rolę w dziejach czasopiśmiennictwa polskiego, poczynając od epoki Oświecenia. Z XVIII w. zachowały się egzemplarze "Pamiętnika Historyczno-Literackiego", "Gazety Narodowej i Obcej", "Gazety Rządowej" wychodzącej podczas Powstania Kościuszkowskiego. Z początków XIX w. na szczególną uwagę zasługuje "Dziennik Tygodniowy Departamentu Bydgoskiego" - pierwsze czasopismo wydawane w języku polskim w Bydgoszczy, a drukowane w słynnej drukarni Gruenauera. Z przełomu XIX i XX w. Biblioteka posiada wiele czasopism związanych z postępowym nurtem myśli polskiej, a zwłaszcza z ruchem robotniczym i ludowym.²⁶ Wymienić tutaj można takie pisma SDKP /względnie SDKPiL/, jak "Sprawa Robotnicza" i "Z Pola Walki". Czasopiśmiennictwo PPS reprezentowane jest przez "Kurier Codzienny", "Nowiny", "Gazetę Ludową" i "Ogniwo". Wreszcie znajdują się tutaj również numery "Robociarza", organu powstałej w 1926 r. PPS-Lewicy. Prasa KPP reprezentowana jest przez "Nowy Przegląd Teoretyczny".

Z pism innego typu zwracają uwagę zasłużone dla kultury polskiej periodyki - "Tygodnik Ilustrowany", "Życie", "Chimera", "Sfinks". Nie można też pominąć czasopism typu bibliofilskiego - takich jak "Exlibris" i "Silva rerum". Wiele materiałów do dziejów ilustracji książkowej znajduje się w przechowywanych w Bibliotece rocznikach "Grafiki Polskiej". Tak więc zbiór czasopism zasługuje co najmniej na opracowanie katalogu, a w niektórych przypadkach /np. w przypadku "Dziennika Bydgoskiego"/ daje możliwość przygotowania prac monograficznych²⁷.

W dniu 31 XII 1981 księgozbiór WiMBP liczył ogółem 922.053

wol., w tym literatura piękna dla dzieci reprezentowana była przez 92.092 wol., literatura piękna dla dorosłych przez 319.254 wol., literatura z innych działów przez 473.820 wol. i czasopisma przez 36.887 wol. Zbiory specjalne WBP posiadały 20.471 jednostek inwentarzowych /a z doliczeniem mniej ważnych grup zbiorów jak widokówki, znaczki pocztowe itp. 20.979 jedn. inw./. W ramach zbiorów specjalnych najliczniejszą grupę stanowią stare druki /7.879 jedn.inw./, rękopisy /1.015 jedn.inw./ kartografia /5.536 jedn.inw./, nuty /2.390 jedn.inw./ i płyty /2.253 jedn. inw./²⁸. W Izbie Pamiątkowej Adama Grzymały Siedleckiego w dniu 30 VI 1982 r. znajdowało się 969 wol. księgozbioru Siedleckiego, 2.147 wol. teatraliów i 130 tek z materiałami do dziejów teatru /plakaty itp./²⁹.

Przyrost księgozbioru w gmachu głównym WiMBP przy Starym Rynku 24 spowodował smutne następstwa zarówno dla Biblioteki jak też dla czytelników. W związku z tym, że przeciążenie stropów w magazynie głównym trzykrotnie przekroczyło dopuszczalne normy - zarządzeniem Państwowego Inspektora Bezpieczeństwa i Higieny Pracy z dnia 21 I 1982 r. Biblioteka została zamknięta³⁰. Sprawa ta odbiła się niezmiernie szerokim echem w codziennej prasie bydgoskiej³¹, jak również w innych periodykach, ukazujących się na terenie miasta³². Oddanie Bibliotece budynku przy ul. Marchlewskiego 5 absolutnie nie rozwiązuje problemu lokalizacji zbiorów, gdyż budynek ten ze względu na słabość stropów nie może stać się siedzibą magazynu głównego. Nic nie usprawiedliwia zaniedbań władz bydgoskich poprzednich kadencji, które przez całe dziesięciolecia systematycznie skreślały z planów inwestycyjnych budowę gmachu nowej Biblioteki, mimo że zarówno jej dyrekcja jak też prasa bydgoska od dawna były w tej sprawie na alarm³³. Obecnie agendy Biblioteki rozrzucone są co najmniej w pięciu punktach miasta. I tak, Czytelnia Główna i świeżo otwarta Czytelnia Bibliograficzna mieszczą się przy ul. Marchlewskiego 5, Czytelnia Regionalna - przy ul. Długiej 41, Czytelnia Czasopism przy ul. Jagiellońskiej 61, Czytelnia Młodzieżowa przy ul. Czerkaskiej 11 a Izba Pamięci Adama Grzymały Siedleckiego w dawnym mieszkaniu pisarza przy ul. Libelta

5. Najgorsze następstwa ma zamknięcie wypożyczalni. Sytuacja Biblioteki już obecnie spowodowała konieczność zmiany tematyki prac magisterskich, przygotowywanych na seminariach Wydziału Humanistycznego WSP. Do takiej ruiny doprowadzono w ciągu niewielu lat Bibliotekę, która jeszcze nie tak dawno uchodziła za dziesiątą pod względem wielkości i znaczenia w Polsce³⁴. W tej sytuacji wzrasta znaczenie ważniejszych filii WiMBP na terenie miasta. Kwestia ta jednak wymaga odrębnego opracowania.

Biblioteka Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy charakterem i profilem zbiorów zbliża się w pewnym stopniu do Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej.

Zadaniem Biblioteki WSP jest kompletowanie księgozbioru z dziedziny nauk humanistycznych, a przede wszystkim: bibliologii, filozofii i psychologii, pedagogiki, filologii, muzykologii i historii. Dodać tu z uznaniem należy, że mimo likwidacji studiów historycznych Biblioteka nie zaprzestała gromadzenia książek i czasopism z tej dziedziny wiedzy, co stwarza określone możliwości naukowo-dydaktyczne na przyszłość.

Wyższa Szkoła Nauczycielska powstała w Bydgoszczy w roku 1969. Utworzona została na bazie dawnego Studium Nauczycielskiego. Od początku działała jako samodzielna wyższa uczelnia, prowadząca początkowo jedynie trzyletnie studia zawodowe, głównie na kierunkach łączonych /np. filologia polska i bibliotekoznawstwo, historia i przysposobienie obronne itp/³⁵.

Biblioteka Główna WSN-u przejęła liczący 50 tys. woluminów księgozbiór zlikwidowanego Studium Nauczycielskiego. Warto tutaj zaznaczyć, że w skład księgozbioru SN-u wchodziły przynajmniej częściowo zbiory dwóch bydgoskich szkół średnich, zachowujące po dziś dzień pewną przydatność dla studentów pedagogiki i bibliotekoznawstwa. Były to książki z Biblioteki Liceum Pedagogicznego i Liceum Bibliotekarskiego w Bydgoszczy³⁶.

Podobnie jak księgozbiór WiMBP, księgozbiór WSP posiada charakter przede wszystkim humanistyczny. Przy zakupie publikacji

uwzględniane są prawie wszystkie pozycje z dziedziny nauk społecznych i politycznych, filozofii i pedagogiki, nauk humanistycznych oraz literatury pięknej, które ukazują się aktualnie w Polsce. Pewne zmiany w profilu zakupów spowodowało powstanie nowych kierunków - matematyki i wychowania technicznego, jak również istnienie Zakładu Ochrony Środowiska. W związku z tymi zmianami rozpoczęto również gromadzenie odpowiednich działów piśmiennictwa - przede wszystkim z dziedziny matematyki, techniki i przyrodoznawstwa.

Biblioteka WSP nastawiona jest przede wszystkim na gromadzenie aktualnych wydawnictw krajowych, ale otrzymuje ona również stosunkowo dużą, jak na warunki bydgoskie, ilość publikacji zagranicznych. Gromadzi się tutaj przede wszystkim publikacje informacyjne i książki przeznaczone dla kierunków filologicznych: rusycystyki i anglistyki. Rozwój tych filologii doprowadził do powstania dwóch bibliotek wydzielonych: rosyjskiej i angielskiej, zlokalizowanych w gmachu Wydziału Humanistycznego przy ul. Grabowej 2.

Dzięki rozbudowanym kontaktom z antykwariatami, a zwłaszcza z miejscowym, bydgoskim - udało się Bibliotece WSP zgromadzić wiele dzieł wydanych przed 1939 rokiem. Dołożono wielu starań, by zebrać odpowiednio bogaty księgozbiór podręczny, jak również możliwie kompletny zestaw encyklopedii krajowych i zagranicznych. Obecnie Biblioteka WSP posiada już niemal wszystkie encyklopedie krajowe i ważniejsze zagraniczne, poczynając od słynnych "Nowych Aten" Benedykta Chmielowskiego. Są też po dziś dzień używane oba wydania "Encyklopedii Powszechnej" Samuela Orgelbranda. Z obcojęzycznych zasługuje przede wszystkim na uwagę komplet /35 tomów/ Wielkiej Encyklopedii Francuskiej, która ukazywała się pod redakcją Diderota i d'Alemberta w latach 1751-1772 i odegrała olbrzymią rolę w propagowaniu idei Oświecenia i przygotowaniu gruntu dla rewolucji burżuazyjnej we Francji.

Stare druki stanowią raczej uboczny kierunek zainteresowań Biblioteki. Ze względu na stosunkowo późny moment startu tej placówki jej kierownictwo doszło do słusznego wniosku, że nie

ma sensu podejmowanie wyścigu z bardziej zasobnymi bibliotekami i nastawiło się nie tyle na zbieranie dzieł wydanych do 1800 r. z punktu widzenia ich ilości co jakości. Stare druki gromadzone są tutaj pod określonym kątem, tak aby mogły w ramach zajęć dydaktycznych z historii książki demonstrować studentom proces ewolucji książki i drukarstwa³⁷.

Zwraca jednak uwagę szybki wzrost ilościowy starych druków w zbiorach WSP. Jeśli informator z 1976 r. podawał ich 200, to w 1979 r. było ich już około 1.100 jednostek, a w 1982 r. 1572 woluminów, w tym 13 woluminów inkunabułów³⁸. Ze względu na fakt, że stare druki posiadają najrozmaitszą proveniencję nie wydaje się, by mogły one stanowić przedmiot jakiegokolwiek większego opracowania o charakterze monograficznym. Natomiast w pełni zasługują na opracowanie katalogu, który byłby wydany drukiem.

Niezmiernie charakterystycznym zjawiskiem jest dynamiczne narastanie zbioru ekslibrisów w Bibliotece Głównej WSP. Zbiór ten pod względem ilościowym przewyższył znacznie analogiczny zasób WiMBP, mimo że ta ostatnia zaczęła gromadzić ekslibrisy jeszcze w okresie międzywojennym. W połowie 1982 r. w zbiorach Biblioteki WSP znajdowało się 13.073 jednostek ekslibrisów, spośród których skatalogowano 7.180 jednostek³⁹. Tak więc, w stosunkowo niedługim czasie, zbiór ten będzie mógł stać się przedmiotem połączbionej, naukowej analizy. Niebawem też będzie można pomyśleć o wydaniu katalogu jeśli nie wszystkich, to przynajmniej wybranych, ważniejszych ekslibrisów.

Spośród innych elementów składowych zbiorów specjalnych na uwagę zasługuje kartografia, a mianowicie 178 dawnych map i atlasów oraz zbiór mikroform, jeden z bogatszych na terenie naszego kraju, bo liczący 700 jednostek. Trzeba też przypomnieć fakt, że Biblioteka WSP zakupiła za pośrednictwem Bydgoskiego Antykwariatu Naukowego zbiory po zmarłych uczonych, a więc wybitnym historyku Tadeuszu Manteufflu; krytyku, historyku i teoretyku literatury Karolu Wiktorze Zawodzińskim; historyku literatury Kazimierzu Czachowskim; autorze licznych prac z dziedziny językoznawstwa, filologii indyjskiej i ormiańskiej Euge-

niuszu Słuszkiewiczzu oraz matematyku Stanisławie Gołąbie⁴⁰.

Interesujące przemiany zachodzą w zbiorze czasopism, który liczy kilkanaście tysięcy roczników. Udało się skompletować niektóre ważniejsze periodyki, jak "Kwartalnik Historyczny", "Przegląd Warszawski" czy "Pamiętnik Literacki", ale zdobycie kompletów, względnie uzupełnienie oryginalnymi egzemplarzami wielu roczników dawnych czasopism jest już dzisiaj niemożliwe. Wobec tego zbiór czasopism uzupełniany bywa drogą sporządzania mikrofilmów periodyków trudno dostępnych. Zaznaczyć tu warto, że Biblioteka WSP posiada wiele czasopism wymienionych już jako występujące w zbiorach WiMBP, a więc m.in.: "Chimerę" /komplet/, "Sfinksa", "Exlibris" i "Silva Rerum". Podobnie występuje tutaj wiele czasopism historycznych, a spośród czasopism wykraczających poza profil humanistyczny zwraca uwagę pokaźna grupa tytułów poświęconych ochronie środowiska naturalnego i ochronie przyrody, takich jak: "Aura", "Chrońmy Przyrodę Ojczystą", "Przyroda Polska" i "Rocznik Ochrony Przyrody".

Warto też podkreślić, że w zbiorach Biblioteki WSP przechowywane są prace magisterskie napisane przez studentów kierunku bibliotekoznawstwa i informacji naukowej. Prace te niejednokrotnie oparte na solidnej, archiwalnej kwerendzie zawierają wiele materiału przydatnego do badań nad historyczną i współczesną problematyką książki, bibliotek i informacji naukowej ze szczególnym uwzględnieniem regionu bydgoskiego. Opracowano już dwa katalogi kartkowe: alfabetyczny i działowy tych prac. Ponadto wykazy wspomnianych prac magisterskich ukazują się sukcesywnie w "Studiach Bibliologicznych WSP w Bydgoszczy" i wydawanych we Wrocławiu "Rocznikach Bibliotecznych". Niektóre grupy tematyczne tych prac stały się już przedmiotem komunikatów i referatów naukowych⁴¹, a poszczególne prace bywały wyróżniane na konkursach ogólnopolskich⁴².

Możliwości normalnego funkcjonowania Biblioteki a także naukowego opracowania zbiorów hamowane były przez długi czas trudnymi warunkami lokalowymi i zbyt niskim uposażeniem młodych pracowników, powodującym nieustanną fluktuację kadr. W dziedzinie lokalowej nastąpiła ostatnio bardzo poważna po-

prawa. Szczególnie korzystnym dla Biblioteki WSP był pod tym względem rok 1981, kiedy to uzyskała ona znaczną część pomieszczeń w nowo zbudowanym pawilonie dydaktycznym. Ulokowano tam obszerną, pięknie wyposażoną czytelnię czasopism, magazyn czasopism i część książek. Poważniejsza podwyżka uposażeń pracowników nastąpiła natomiast dopiero we wrześniu 1982 r.

W chwili obecnej Biblioteka WSP posiada księgozbiór liczący ponad 300 tysięcy woluminów i jest drugą pod względem wielkości i znaczenia biblioteką bydgoską, przy czym na uwagę zasługuje fakt, że pozycję tę zdobyła zadziwiająco szybko.

P e d a g o g i c z n a B i b l i o t e k a W o j e -
w ó d z k a powstała w 1921 r. w Toruniu. Jej faktycznym założycielem był Zygmunt Gąsiorowski, pierwszy kurator szkolny w Toruniu, który zapewnił jej też finansowanie z budżetu Kuratorium. Wskutek tego placówka ta przez cały okres międzywojenny posiadała charakter Biblioteki Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego i taka była też jej oficjalna nazwa.

W warunkach przedwojennych księgozbiór biblioteczny narastał dość wolno. W 1929 r. w zbiorach BKOSP znajdowało się 3.640 woluminów. Biblioteka prenumerowała też 18 czasopism wydawanych w języku polskim /oczywiście głównie o profilu pedagogicznym/ i 5 czasopism zagranicznych. W chwili wybuchu drugiej wojny światowej BKOSP posiadała około 10.000 woluminów. Niestety cały ten księgozbiór został zniszczony podczas okupacji hitlerowskiej; udało się ocalić z niego jedynie 1.500 woluminów, które szczęśliwym trafem zostały zdeponowane wcześniej w Książnicy Miejskiej w Toruniu. Na bazie tej właśnie ocalałej części zbiorów już wkrótce po wyzwoleniu, wiosną 1945 r. Biblioteka wznowiła swą działalność, jednakże pod nazwą inną, bo jako Okręgowa Biblioteka Pedagogiczna, a następnie Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka. Lata 1951-1957 były okresem dość szybkiego rozwoju tej placówki; powiększyła się wtedy ilość pracowników i zorganizowane zostały biblioteki powiatowe. W związku z przeniesieniem Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego z Torunia do Bydgoszczy, nieco później, bo w grudniu

1968 r., również i Biblioteka została przeniesiona do Bydgoszczy i zlokalizowana w budynku przy ul. Jagiellońskiej 9, a w maju 1968 r. otrzymała nowy statut. Szybko okazało się, że lokal przy ul. Jagiellońskiej nie zapewnia warunków do odpowiedniego przechowywania zbiorów i sprawnego funkcjonowania placówki, wskutek tego w 1978 r. nastąpiło kolejne przeniesienie biblioteki do gmachu Domu Studenckiego nr 4 WSP przy ul. Łużyckiej 21.

W dniu 31 XII 1974 r. stan zbiorów przedstawiał się następująco: Biblioteka posiadała 64.643 woluminów książek i broszur, 4.284 roczników czasopism, 9 woluminów starych druków, 231 jednostek płyt, 274 jednostek taśm magnetofonowych, 8 kompletów przezroczy. W tym samym czasie Biblioteka prenumerowała 286 tytułów czasopism krajowych i 8 zagranicznych⁴³. W wydanej w związku z Rokiem Bibliotek i Czytelnictwa 1976 reklamowej zakładce książkowej, PBW informowała, że posiada 65 tysięcy książek i około 5 tysięcy roczników czasopism, powtarzała więc w zasadzie dane z końca 1974 r.⁴⁴

Wśród starych druków PBW zwracają uwagę trzy konstytucje sejmowe polskiej Rzeczypospolitej szlacheckiej z XVIII w., a mianowicie: "Konstytucja Sejmu Walnego Ordynaryjnego Warszawskiego z 1660 r.", "Konstytucja Sejmu Walnego Koronnego z 1654 r." i "Konfederacja Generalna uchwalona na konwokacji głównej warszawskiej z 1674 r." Te trzy pozycje w pewnym sensie uzupełniają na gruncie bydgoskim pokaźny zbiór konstytucji sejmowych z XVII i XVIII w. znajdujący się w zbiorach WiMBP. Ponadto wśród starych druków PBW znajduje się tłumaczenie poezji Owidiusza pióra Wojciecha Stanisława Chrościńskiego /1695/, dzieło Andrzeja Zamoyskiego pt. "Myśli polityczne dla Polski" /1789/ i "Dykcjonarz starożytności dla szkół narodowych" /1749/.

Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka uważa za zasadniczy cel swego istnienia dostarczenie nauczycielom, czynnym i studiującym, wszelkich potrzebnych im w pracy zawodowej, studiach i samokształceniu publikacji. Dlatego dokonuje ona zakupów wszystkich bieżących wydawnictw krajowych z dziedziny nauk pedagogicznych i nauk pomocniczych pedagogiki. W następnej ko-

lejności kupowane są podstawowe pozycje naukowe i popularno-naukowe z poszczególnych dziedzin wiedzy, a zwłaszcza słowniki i wydawnictwa encyklopedyczne⁴⁵.

Praktyka wykazuje jednak, że w większym stopniu od nauczycieli korzystają z usług Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej studenci stacjonarni i zaoczeni uczelni bydgoskich, a zwłaszcza WSP. Przeniesienie Biblioteki z lokalu przy ul. Jagiellońskiej do Domu Studenckiego WSP przy ul. Łużyckiej jeszcze silniej związało tę placówkę ze środowiskiem studenckim. Zrodziła się więc koncepcja, by połączyć w przyszłości PBW lokalowo z Biblioteką WSP. Czy projekt ten, za którym przemawia zresztą wiele racjonalnych argumentów, zostanie w przyszłości zrealizowany - pokaże bieg wypadków w najbliższych latach⁴⁶.

PBW dzieli się na 6 działów /gromadzenia i opracowania, wypożyczania, czytelnię, informacyjno-bibliograficzny, instrukcyjno-metodyczny i administracji/ i posiada 10 filii, zlokalizowanych w większych ośrodkach miejskich województwa bydgoskiego, a więc w Chojnicach, Inowrocławiu, Koronowie, Mogilnie, Nakle, Sępólnie, Szubinie, Świeciu, Tucholi i Żninie. Stan zbiorów w dniu 31 XII 1981 r. wynosił:

W samej PBW - 77.090 wol. książek, 7.257 roczników czasopism i 783 jednostki zbiorów specjalnych. Ogółem PBW posiadała więc w tym momencie 85.130 jednostek zbiorów.

W filiach znajdowało się w tym czasie 143.543 wol. książek, 8.149 roczników czasopism i 528 jednostek zbiorów specjalnych. Tak więc PBW i jej filie wykazywały w dniu 31 XII 1981 r. łącznie 220.633 wol. książek, 15.406 roczników czasopism i 1.311 jednostek zbiorów specjalnych, czyli ogółem 237.350 jednostek zbiorów. PBW prenumerowała w ciągu 1981 r. 273 tytułów czasopism /343 egz./, filie 633 tytuły /653 egz./, czyli razem 906 tytułów czasopism /996 egz./⁴⁷.

W 1981 r. PBW obchodziła sześćdziesięciolecie swego istnienia. W tym samym roku cztery osoby spośród aktualnych pracowników Biblioteki otrzymało Nagrodę Kuratora, a w związku z jubileuszem tej placówki została ona odznaczona Medalem Komisji Edukacji Narodowej. Medal Komisji Edukacji Narodowej i Nagrodę

Kuratora otrzymał również przebywający obecnie na emeryturze były długoletni dyrektor PBW, ob. Antoni Kawka⁴⁸.

Żadne obchody jubileuszowe nie są jednak w stanie przesłonić faktu, że PBW, podobnie jak większość bibliotek bydgoskich, znajduje się w bardzo trudnej sytuacji. Sprawozdanie tej biblioteki za rok 1981 stwierdza m.in.:

"Zaplanowane na rok 1981 zadania w części nie zostały wykonane w działach -

- Gromadzenie: zakupiono mniej książek niż planowano; powodem był spadek produkcji wydawniczej,
- Udostępnianie: ilość zapisanych czytelników zmniejszyła się o 14,6% a wypożyczeń o 8.190 wol. w stosunku do roku ubiegłego,
- Czytelnia: obniżeniu uległa liczba odwiedzin i wypożyczonych woluminów...

W dalszym ciągu polepszeniu nie uległy warunki lokalowe PBW. Brak miejsca na nowo zakupione wydawnictwa spowodował, że regały ustawiono w pomieszczeniu o stałym zawilgoceniu, w którym okresowo wypływa woda gruntowa⁴⁹.

Następnie sprawozdanie stwierdza, że w 1981 r. biblioteki pedagogiczne zakupiły 6.898 wol., czyli 3.660 wol. mniej niż w roku 1980. Również ilość prenumerowanych czasopism zmniejszyła się o 30 tytułów, a ilość egzemplarzy o 30 roczników, w związku z zaprzestaniem wydawania niektórych periodyków.

Najpoważniejszym problemem w obecnej sytuacji PBW jest niewątpliwie brak odpowiednich pomieszczeń magazynowych dla zbiorów, co grozi zniszczeniem znacznej części książek. Dyrekcja Biblioteki poszukuje więc rozpaczliwie nowego lokalu dla Biblioteki, ale jak dotychczas niestety bezskutecznie⁵⁰.

B i b l i o t e k a B y d g o s k i e g o T o w a -
r z y s t w a N a u k o w e g o z b l i ż a s i ę w y r a Ź n i e p r o f i -
l e m d o t r z e c h o m a w i a n y c h p o p r z e d n i o p l a c ó w e k , c h o ć j e s t o d
n i c h d u Ź o m ł o d s z a i w z w i ą z k u z t y m m a m n i e j s z ą i l o ś ć z b i o r ó w .

Już z chwilą formalnego powołania do życia BTN w 1959 r. nawiązana została przez tę organizację wymiana wydawnictw ze stosunkową dużą ilością instytucji i placówek naukowych, za-

równy krajowych jak też zagranicznych. Można w tym fakcie upatrywać załączek dzisiejszego księgozbioru BTN. Jednakże powstanie Biblioteki w ścisłym tego słowa znaczeniu wiąże się z rozwojem Pracowni Historycznej, którą zorganizowano we wrześniu 1963 r., a w 1966 r. przekształcono w Regionalną Pracownię Naukowo-Badawczą. Pracownia przez pierwsze lata swojego istnienia mieściła się w gmachu ówczesnej Wyższej Szkoły Inżynierskiej przy ul. Olszewskiego 20 w jednej sali razem z działem wydawniczym i administracją Towarzystwa. Gromadzenie książek, trzymany w dwóch niewielkich szafach, było w tych warunkach bardzo utrudnione. Mimo to w 1967 r. rozpoczęto zakup książek na dość dużą skalę; przy czym kupowano już wówczas oprócz nowości księgarskich również wiele książek i czasopism, dostępnych jedynie w antykwariatach. Zakupów dokonywali najczęściej ówcześni pracownicy Regionalnej Pracowni Naukowo-Badawczej /głównie R.Kabaciński, F.Mincer, J.Wojciak/, przezwyciężając wiele trudności natury formalnej. Opracowaniem zbiorów zajmowała się wówczas mgr Róża Kulwiec, zatrudniona w ramach prac zleconych⁵¹.

O istnieniu Biblioteki jako odrębnej, w pełni zorganizowanej jednostki można jednak mówić dopiero od 1969 r., kiedy to Bydgoskie Towarzystwo Naukowe otrzymało własną, odremontowaną kamieniczkę zabytkową przy ul. Jezuickiej nr 4. Do tego budynku została przeniesiona Biblioteka wraz z administracją, sekretariatem, pracownią naukową i działem wydawniczym Towarzystwa.

Niestety nowa siedziba niemal od pierwszej chwili była zbyt szczupła dla agend Towarzystwa, a zwłaszcza dla jego księgozbioru. Dlatego księgozbiór ten rozmieścić trzeba było w całym budynku, a w lokalu właściwej Biblioteki książki są układane stosami na podłodze. Biblioteka nie posiada osobnej czytelnicy, a do udostępniania czytelnikom zbiorów na miejscu służy sala konferencyjna.

Tymczasem księgozbiór BTN narasta dynamicznie. "Biblioteka posiada po trzy komplety publikacji Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, wydawanych w trzech seriach - Wydziału Nauk Humanis-

tycznych, Przyrodniczych i Technicznych, także wydawnictwa ciągłe "Bydgostiana", "Z dziejów muzyki polskiej", "Musica Antiqua Europae Orientalis", "Źródła do dziejów Bydgoszczy" oraz różne wydawnictwa pozaseryjne i prace popularno-naukowe⁵².

Biblioteka BTN gromadzi książki z dziedziny humanistyki. Jedynie w stosunku do wydawnictw BTN kryterium to nie obowiązuje, gdyż Biblioteka przechowuje wszystkie bez wyjątku publikacje wydane przez to Towarzystwo. Natomiast otrzymane w ramach bardzo rozbudowanej wymiany z różnymi organizacjami i instytutami naukowymi pozycje z dziedziny nauk przyrodniczych, matematycznych, technicznych itp. przekazywane są nieodpłatnie odpowiednim typom bibliotek⁵³.

W zbiorach bibliotecznych BTN znajduje się kilka starych druków spośród których na plan pierwszy wysuwają się wyraźnie "Volumina Legum Regni Poloniae" /"Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego"/, ale nie są to pozycje reprezentatywne dla tego księgozbioru. Natomiast warto zwrócić uwagę na zbiór mikrofilmów. Wprawdzie Biblioteka nie stara się o stworzenie szeroko rozbudowanego działu zbiorów specjalnych, a mikrofilmy zamawiane były doraźnie, w związku z konkretnymi zamówieniami i potrzebami badawczymi pracowników naukowych, niemniej jednak powstał już z nich zbiór ciekawy, stosunkowo jak na warunki bydgoskie bogaty i bardzo przydatny do badań naukowych. I tak np. w 1967 r. sprowadzono do Biblioteki spory zbiór fotokopii dokumentów zawierających dane na temat stosunków polsko-niemieckich w okresie II Rzeczypospolitej, jak również położenie mniejszości niemieckiej w Polsce w tym czasie. Już w roku następnym sprowadzono z Oddziału II Centralnego Archiwum Niemieckiej Republiki Demokratycznej w Merseburgu mikrofilmy rękopisów mówiących o losach Bydgoszczy i całego tzw. obwodu nadnoteckiego w latach 1772-1806. Jest to materiał szczególnie cenny, gdyż dzieje Bydgoszczy i regionu bydgoskiego w tym okresie są szczególnie mało znane a ilość materiałów do tego zagadnienia na terenie kraju - znikoma. W 1971 r. zbiór mikrofilmów wzbogacił się o dalszy cenny nabytek, gdyż zakupiono kopię rękopisu słynnego słownika opracowanego w

pierwszej połowie XVI w. przez uczonego bernardyna - Bartłomieja z Bydgoszczy. Szczególnie pomyślne dla pomnażania mikrofilmów były lata 1972-1974, kiedy to Biblioteka BTN otrzymała mikrofilmy metryki Gimnazjum Akademickiego w Gdańsku i dokumentów dotyczących losów departamentu bydgoskiego w okresie Wielkiego Księstwa Warszawskiego, jak również fotokopie przechowywanych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Poznaniu ksiąg grodzkich bydgoskich. Z kolei w 1975 r. otrzymano od firmy "Buchexport" fotokopie najstarszych planów i map Bydgoszczy, znajdujących się w Deutsche Staatsbibliothek w Berlinie⁵⁴. Dla badaczy dziejów regionu bardzo poważny i pożyteczny jest też fakt, że począwszy od 1975 r. Biblioteka rozpoczęła gromadzenie maszynopisów prac dyplomowych, doktorskich i habilitacyjnych omawiających problematykę historyczną i współczesną Kujaw i Pomorza, a zwłaszcza samej Bydgoszczy.

W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych zbiory Biblioteki powiększały się w skali rocznej przeciętnie o 1.500 wol. W latach późniejszych ten napływ stał się jeszcze szybszy i obecnie przybywa około 2.000 wol. rocznie. W dniu 30 VI 1975 r. Biblioteka BTN posiadała 11.200 wol. książek i broszur, 1.420 roczników czasopism, 10 starych druków, 50 map, 151 jednostek inwentarzowych mikrofilmów, 404 fotokopii. Prenumerowano w tym czasie 80 tytułów czasopism krajowych i 10 tytułów czasopism zagranicznych. W dniu 31 XII 1981 r. Biblioteka posiadała 17.708 wol. książek i 2.496 wol. czasopism. W dniu 24 IX 1982r. według danych z zapisu inwentarzowego własnością tej placówki było 18.530 wol. książek i 2.680 wol. czasopism. Osobno prowadzony inwentarz broszur wykazywał 481 pozycji⁵⁵.

Ale właśnie ten dynamiczny wzrost zbiorów, połączony z ogromną ciasnotą pomieszczeń i całkowitą obojętnością władz miejskich wobec potrzeb Biblioteki spowodował, że sytuacja tej placówki od dłuższego czasu jest wręcz tragiczna. Przydzielone już Bibliotece i przeznaczone na magazyn pomieszczenie przy ul. Przychylności zostało odebrane, a remont i adaptacja budynku przy ul. Jezuickiej 2, do którego w przyszłości ma być przeniesiona Biblioteka, przeciąga się w nieskończoność. Tak więc 3/4

zbiorów bibliotecznych znalazło się bez stałego pomieszczenia i posiada z konieczności charakter "ruchomego księgozbioru", który jest przierzucany z miejsca na miejsce. Ostatnio większa część księgozbioru BTN znajdowała się w budynku Szkoły Podstawowej nr 11 przy ul. Kruczej 5a, ale i stamtąd musi być niezwłocznie przeniesiona. A to wszystko dzieje się w momencie, w którym znaczenie zbiorów bibliotecznych BTN bardzo wzrosło, wskutek zamknięcia w styczniu 1982r. Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej...⁵⁶

Bibliotece BTN udało się wprawdzie zgromadzić wartościowy zbiór książek, czasopism i innych materiałów /mikrofilmy, fotokopie, maszynopisy/ z dziedziny historii, filozofii, socjologii, kultury i sztuki, jak również wybranych publikacji z zakresu pedagogiki i psychologii, ale udostępnianie zbiorów natrafia na trudności; brak bowiem warunków do rozbudowy czytelni, katalogów itp. W tej sytuacji kierowniczka Biblioteki, kustosz mgr Ewa Gołaszewska-Bannach, bardzo długo jeszcze nie będzie mogła zrealizować koncepcji, by stworzyć z tej placówki dogodny warsztat pracy dla bydgoskich humanistów.

Bydgoszcz poszczycić się może bogatymi tradycjami z zakresu polskiego bibliotekarstwa wojskowego. W okresie międzywojennym istniała bowiem tutaj Szkoła Podchorążych dla Podoficerów, posiadająca zasobną i dobrze funkcjonującą bibliotekę. Załączek jej stanowiły wprawdzie niemal wyłącznie podręczniki i regulaminy, ale wzbogaciła się ona szybko dzięki darom, przekazywanym jej przez największe instytucje w kraju - Bibliotekę Jagiellońską i Bibliotekę Kórnicką, które ofiarowały jej setki książek - przeważnie bardzo wartościowych dubletów. Otrzymywała ona też publikacje Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego. Dzięki tym wszystkim darom bardzo szybko Biblioteka Szkoły Podchorążych zdołała zgromadzić szereg cennych pozycji, zwłaszcza z zakresu historii wojskowości. Przy końcu 1924 r. księgozbiór tej placówki wynosił 3.067 wol., w połowie 1928 r. 5.536 wol., a w 1930 r. 20.317 wol. Kierownikami Biblioteki byli: por. Zygfryd Bartel /1923/, por. Gustaw Baumfeld /1923-1924/, kpt.

Andrzej Kulwiec /1925-1928/ i por. Felicjan Zaremba/ od czerwca 1928 r./⁵⁷.

W bezpośrednim sąsiedztwie Biblioteki założono w 1928 r. Muzeum Szkoły, w którym eksponowane były również i najcenniejsze druki, tzw. "białe kruki" ze zbiorów bibliotecznych - m.in. regulaminy wojskowe z okresu reform stanisławowskich, emigracji i powstań narodowych⁵⁸. Oprócz tego Gabinet Historyczny posiadał stosunkowo bogaty zbiór tablic, szkiców i map, wykonanych głównie przez bibliotekarzy i wykładowców Szkoły oraz obrazów o tematyce historycznej. Szczególnie dużo materiałów dotyczyło okresu napoleońskiego i I wojny światowej. W 1930 r. w Gabinetzie Historycznym znajdowało się 16 dużych map ściennych, 140 tablic, mapek i szkiców, 475 przeźroczy oraz 75 obrazów o tematyce historycznej, podzielonych na trzy wyraźne cykle /cykl grottgerowski, portrety hetmanów polskich i cykl obrazów poświęconych tematyce wojska polskiego/⁵⁹.

Jednakże po wyzwoleniu bibliotekarstwo wojskowe w Bydgoszczy tworzyło się całkowicie od nowa. Spośród bibliotek wojskowych na terenie miasta zdecydowanie na pierwsze miejsce wysuwa się Biblioteka Klubu Pomorskiego Okręgu Wojskowego. Początki jej sięgają 1946r. kiedy to sztab Okręgu Wojskowego II zlokalizowany był w Koszalinie, a przy sztabie istniał Okręgowy Dom Żołnierza /ODŻ/. Przy ODŻ zgromadzono wówczas niewielki zbiór książek - w większości o charakterze beletrystycznym. Ponieważ zapotrzebowanie czytelnicze było w tym pierwszym powojennym okresie bardzo duże, Zarządowi Politycznemu Okręgu Wojskowego II udało się uzyskać od władz miejskich Łodzi dar w postaci 4.000 wol. dla Biblioteki przy ODŻ. Niestety liczne przeprowadzki sztabu Okręgu, a w związku z tym i ODŻ, jak również brak etatu bibliotekarskiego spowodowały, że nie udało się utrzymać ciągłości istnienia tego księgozbioru⁶⁰.

Dopiero po ponownym przeniesieniu w 1946 r. sztabu Okręgu do Bydgoszczy i po dwuletnich staraniach możliwe się stało utworzenie w styczniu 1948 r. Biblioteki przy ODŻ z siedzibą przy Al. 1 Maja nr 147. Księgozbiór biblioteczny liczył począt-

kowo 1.000 wol. Placówka ta zajmowała tylko jedno pomieszczenie o powierzchni 40 m². Na tej niewielkiej przestrzeni pomieścić się musiały zarówno magazyn jak czytelnia. Ponieważ księgozbiór szybko wzrastał i w 1950 r. liczył już około 3.000 wol., zajmowany dotychczas niewielki lokal okazał się za ciasny.

Zmiany na lepsze przyniósł rok 1951, kiedy powstał Okręgowy Dom Oficera /ODO/. Utworzono wówczas etat kierownika Biblioteki, a następnie zwiększono ilość etatów dla bibliotekarzy. Przeniesiono też tę placówkę biblioteczną do nieco większego lokalu w sąsiednim budynku, jednak wobec szybkiego napływu książek i ta lokalizacja nie rozwiązała sprawy pomieszczenia zbiorów, zwłaszcza że Biblioteka, zaopatrywana poprzednio przez Zarząd Polityczny, otrzymała teraz własne fundusze na zakup książek, co bardzo przyspieszyło napływ nowych pozycji. Dopiero po długich staraniach otrzymała Biblioteka w maju 1954 r. cały kompleks pomieszczeń przy ul. 22 Lipca 16. Znajdowało się tam 5 sal o ogólnej powierzchni 90 m² ⁶¹.

W 1957 r. Okręgowy Dom Oficera przekształcony został na Okręgowy Klub Oficerski /OKO/. Ostatnim etapem tej ewolucji było wybudowanie w latach 1967-1972 gmachu Klubu Pomorskiego Okręgu Wojskowego przy ul. Sułkowskiego 52. Do ukończonego w lipcu 1972 r. budynku przeniosła się również i Biblioteka, otrzymując tam siedem pomieszczeń; trzy spośród nich zajęła wypożyczalnia, a po jednym oddano czytelnii, pracowni bibliotecznej i kierownikowi Biblioteki. Również istniejąca od stycznia 1967 r. Biblioteka Młodzieżowa umieszczona została w osobnej, stosunkowo obszernej salce ⁶².

Biblioteka POW gromadzi literaturę piękną, jak też wojskową, społeczno-polityczną i ogólnonaukową. Biblioteka ta ma prawo nabywania książek wydanych po 1945 r. Od 1950 r. istnieje przy tej placówce Komisja Zakupu Książek. Roczny zakup wynosi około 1.000 pozycji, a oprócz tego Biblioteka otrzymuje także przydział książek z Centralnego Kolportażu Wojskowego.

Na początku 1970 r. księgozbiór Biblioteki przekroczył ilość 42.000 wol., z czego przeszło 8.000 stanowiły militaria. Struktura księgozbioru zgodna była z obowiązującą wówczas instruk-

cją o organizacji i pracy bibliotek ośrodków kulturalno-oświatowych w wojsku i przedstawiała się następująco⁶³:

literatura piękna	55 %
historia wojen, wojskowości, sztuki wojennej i uzbrojenia	20 %
literatura popularno-naukowa	15 %
nauki społeczno-polityczne	10 %

We wrześniu 1982 r. zbiory Biblioteki liczyły około 48.000 wol. Zmieniła się struktura księgozbioru, gdyż literatura popularno-naukowa łącznie z problematyką wojskowości zyskały zdecydowaną przewagę nad literaturą piękną⁶⁴. Z całości księgozbioru wydzielone również zostały książki opatrzone własnoręcznie dedykacjami autorów. Takich pozycji Biblioteka posiada obecnie około 70. Księgozbiór podręczny /którego cechą szczególną jest spora ilość książek z zakresu wojen i wojskowości/ liczy 2.000 wol.⁶⁵ W katalogu rzeczowym na uwagę zasługuje bardzo dokładnie rozbudowany dział historii i historii literatury. Biblioteka posiada też sporą ilość kartotek zagadnieniowych i jeszcze więcej kartotek osobowych.

Z ciekawych, posiadanych przez Bibliotekę pozycji, warto wymienić herbarz Niesieckiego /reprint/, szereg przedwojennych encyklopedii polskich i wszystkie wydane dotychczas tomy Polskiego Słownika Biograficznego /starszą część w reprimie/. Spośród publikacji ciągłych z zakresu wojskowości, niedostępnych lub trudno dostępnych w innych bibliotekach, na uwagę zasługują takie jak Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej, wydawana przez Centralną Bibliotekę Wojskową /CBW/ Polska Bibliografia Wojskowa i Biblioteczka Bibliotekarza Wojskowego. Biblioteka POW prenumeruje około 40 tytułów czasopism. Ciekawym momentem w działalności Biblioteki był wzrost ilości czytelników po wprowadzeniu stanu wojennego.

Biblioteka wydała własne ekslibrisy /niezależnie od wydania ekslibrisów przez Klub POW/. Biblioteka sprawuje nadzór biblioteczny w stosunku do bibliotek jednostek wojskowych na terenie Bydgoszczy i bibliotek Klubów Garnizonowych na obszarze Okręgu⁶⁶.

Biblioteka Młodzieżowa istnieje przy Bibliotece Klubu POW od stycznia 1967 r. Jej księgozbiór w pierwszym okresie po wyodrębnieniu pozycji dla dzieci i młodzieży liczył ok. 3.000 wol., a w początkach 1979 r. przekroczył ilość 5.000 wol.⁶⁷

Spośród innych bibliotek wojskowych, rozwijających działalność na terenie Bydgoszczy, wspomnieć warto o bibliotekach Klubów Żołnierskich /BKŻ/. Spełniają one ważną, a niejednokrotnie mało znaną i niedostatecznie docenianą rolę w dziedzinie kształcenia kultury czytelniczej w wojsku. Dostarczają swoim czytelnikom literatury zarówno fachowej, jak też historycznej, technicznej i beletrystyki; prowadzą często ożywioną działalność propagandową /zwłaszcza w zakresie propagandy książki/, uczą żołnierzy systematycznego korzystania z czasopism. Biblioteki te niejednokrotnie posiadają wysoko kwalifikowaną kadrę.⁶⁸

Biblioteki Klubów Żołnierza działają w poszczególnych jednostkach wojskowych. W zasadzie są one przeznaczone dla żołnierzy służby zasadniczej, ale korzystają z nich też podoficerowie i oficerowie oraz członkowie rodzin wojskowych. Księgozbiory tych bibliotek liczą zwykle po kilka tysięcy woluminów.⁶⁹ W związku z ogólnym wzrostem poziomu oświaty i wykształcenia rola tych placówek nieustannie się zwiększa.

Stosunkowo mało znana poza środowiskiem aktywu partyjnego jest Biblioteka Międzywojewódzkiej Szkoły Partyjnej w Bydgoszczy. Została ona niesłusznie /podobnie jak Biblioteka Klubu POW/ pominięta zarówno w przytaczanym już tutaj wielokrotnie "Informatorze" z 1976 r., jak też w artykule Ewy Gołaszewskiej-Bannach o bibliotekach bydgoskich.⁷⁰ Tymczasem o znaczeniu Biblioteki MSP świadczy choćby stan ilościowy jej księgozbioru, który według danych z końca września 1982 r. liczył blisko 56.000 wol. Biblioteka otrzymuje 102 tytuły czasopism /są w tej liczbie również i czasopisma wydawane w języku rosyjskim/. Placówka ta posiada również katalog alfabetyczny i rzeczowy oraz katalog zawartości czasopism /ten ostatni sporzą-

dzany pod kątem widzenia potrzeb Międzywojewódzkiej Szkoły Partyjnej/. Sporządzono też osobny katalog bydgoszczanów. Biblioteka posiada funkcjonalnie urządzone, dostępną dla wszystkich zainteresowanych czytelnię z 26 miejscami. Znajduje się też tutaj bogaty zestaw encyklopedii polskich /łącznie ze słynną encyklopedią Orgelbranda/, rosyjskich i niemieckich.

Oczywiście bardzo znaczną część zbiorów Biblioteki stanowi literatura społeczno-polityczna. Oprócz tego jest tutaj jednak wiele pozycji z dziedziny historii, zwłaszcza nowszej i najnowszej historii Polski, literatury pięknej a nawet rozrywkowej. Do najciekawszych pozycji w księgozbiorze tej Biblioteki należą: K. Marksa "Wojna domowa we Francji" /wyd. z 1907 r./ i "Kapitał" /wyd. w języku niemieckim z 1909-1910 r./, 19 tomów "Nowego Przeglądu" - organu teoretycznego KPP z lat 1922-1936, wybór pism Józefa Piłsudskiego, obie encyklopedie staropolskie - Aleksandra Brücknera i Zygmunta Glogera, Ponadto Biblioteka posiada szereg wartościowych pozycji /zwłaszcza z zakresu historii Polski/, wydanych w XIX w. i w pierwszych latach naszego stulecia. Znajdują się tu m.in. J. I. Kraszewskiego "Polska w czasie trzech rozbiorów 1772-1799" /Poznań 1873/, J. Lelewela "Polska wieków średnich" /Poznań 1851/, K. Szajnochy "Jadwiga i Jagiełło" /wyd. w Bibliotece Dzieł Wyborowych, Warszawa 1902/ i cały szereg książek poświęconych problematyce powstań narodowych, m.in. N. Berga "Zapiski o polskich spiskach i powstaniach" /Warszawa 1906/. Z literatury podróżniczo-geograficznej na wspomnienie zasługuje piękne, albumowe wydanie dzieł Józefa hr. Potockiego "Notatki myśliwskie z Afryki, Somali" /Warszawa 1897/. W tej grupie starszych książek zwraca uwagę duża ilość dzieł wydanych przez firmy Gebethnera i Wolffa oraz Żupańskiego. Niestety starsza część księgozbioru nie jest uzupełniana, gdyż Biblioteka nie posiada prawa zakupu antykwarecznego. Trzeba jeszcze dodać, że Biblioteka MSP otrzymuje trzy ważne bibliografie ciągle bieżące: "Marksizm-leninizm", "Międzynarodowy ruch robotniczy", i "Biuletyn Bibliograficzny Polskiego Ruchu Robotniczego".

B i b l i o t e k a M u z e u m O k r ę g o w e g o istnieje od 1925 r., a struktura jej księgozbioru związana jest ściśle z profilem zbiorów muzealnych. Biblioteka gromadzi pozycje z dziedziny archeologii, numizmatyki, kultury, historii sztuki i muzealnictwa. W ostatnich latach położono nacisk na sprawę kompletowania książek i czasopism zawierających materiały do historii Bydgoszczy i regionu bydgoskiego, gdyż w Muzeum znajduje się wielka ilość zabytków ruchomych z tego terenu. Szczególnie dużo pozycji posiada Biblioteka z dziedziny wojskowości. Wiąże się to z nieustannym rozbudowywaniem istniejącego w ramach Muzeum Okręgowego kolekcji militariów, która stanowiła podstawę do utworzenia w Bydgoszczy osobnego Muzeum Pomorskiego Okręgu Wojskowego. Biblioteka kładzie nacisk na zdobycie starszych i nowszych prac, głównie z takich dziedzin wiedzy wojskowej jak dzieje broni białej i palnej, rozwój umundurowania, oporządzenie i uzbrojenia wojska polskiego, historia wojen i dzieje sztuki wojennej. Do najciekawszych pozycji z zakresu historii wojskowości posiadanych przez Bibliotekę należą m.in.: "Ilustrowane słownictwo materiału uzbrojenia" /1931/ i dzieła znanego historyka wojskowości Konstantego Górskiego: "Historia Piechoty" /1893/ oraz "Historia jazdy polskiej" /1894/.

Ponadto Biblioteka posiada wiele cennych dzieł albumowych z dziedziny historii sztuki polskiej i obcej, prac z zakresu szeregu nauk pomocniczych historii /numizmatyka i medalierstwo, genealogia i heraldyka/. Gromadzone są wszystkie wydawnictwa z dziedziny archeologii ziem polskich a zwłaszcza regionu bydgoskiego, oraz wszystkie publikacje z zakresu muzealnictwa /wiele spośród nich uzyskuje się drogą wymiany wydawnictw/. W gromadzonych publikacjach historycznych najwięcej pozycji dotyczy najnowszych dziejów Polski /głównie czasy okupacji hitlerowskiej i dzieje Polski Ludowej/. Zbierane są wszystkie publikacje o Bydgoszczy, łącznie z pismami ulotnymi i jednodniówkami.

Napływ czasopism jest tak duży, że utworzono dla nich osobny magazyn. Dotychczas udało się skompletować tak ważne czasopis-

ma, jak "Deutsche Rundschau", "Przegląd Bydgoski", "Przegląd Piechoty", "Kwartalnik Historyczny", "Wojskowy Przegląd Historyczny" i cały szereg innych.

W dniu 30 VI 1975 r. Biblioteka posiadała 18.347 wol. książek i czasopism i 249 tytułów czasopism. Gromadziła też zbiory specjalne: rękopisy /akcję ich zbierania zaczęto w 1970 r./, plakaty muzealne, mapy administracyjne i topograficzne Polski ze szczególnym uwzględnieniem regionu bydgoskiego. W dniu 30 VI 1975 r. Biblioteka posiadała 150 rękopisów /były to głównie wspomnienia i relacje z okresu II wojny światowej/, 670 plakatów i 700 map.⁷¹ Ponieważ jednak niektóre działy Muzeum również gromadziły zbiory specjalne, aby uniknąć dublowania tej akcji, przekazano poszczególne grupy zbiorów odpowiednim działom. I tak, mapy otrzymał Oddział Historyczny, rękopisy - Dział Dokumentacji, a plakaty - powstający obecnie Dział Grafiki. W Bibliotece pozostały więc obecnie wyłącznie książki i czasopisma. W dniu 30 IX 1982 r. w księgozbiorze Biblioteki Muzealnej znajdowało się 28.170 wol. książek i czasopism⁷².

Do Biblioteki Muzeum podobna jest pod wieloma względami niewielka, ale wartościowa, w ostatnich latach dopiero uporządkowana wana i skatalogowana Biblioteka Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Zbiory Biblioteki inwentaryzowane są w dwóch oddzielnych księgach inwentarzowych - osobno pozycje z dziedziny archeologii /ok. 1.000 wol./ i osobno z dziedziny konserwatorstwa /ok. 2.000 wol./. Tak więc stan całego księgozbioru wynosi ok. 3.000 wol.

Biblioteka posiada katalog działowy, który obejmuje całość zbiorów. Najbardziej rozbudowanymi działami są: architektura, ochrona zabytków, historia kultury materialnej, katalogi zabytków sztuki, inwentaryzacja zabytków⁷³.

Bardzo ciekawy a mało znany i niedoceniany na ogół księgozbiór posiada również Biblioteka Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. Historia Biblioteki jest równie długa, jak historia Archiwum. Po utworzeniu Archiwum przez władze niemieckie w latach 1906-1909⁷⁴ przejęło ono bowiem zarówno akta, jak też

i podręczną bibliotekę byłej Komisji Generalnej dla Prus i Wielkopolski w Bydgoszczy. Zgodnie z charakterem Komisji Generalnej księgozbiór ten składał się głównie z pozycji z dziedziny prawa i rolnictwa. Przez cały okres międzywojenny powiększył się on jedynie nieznacznie, natomiast istotne zmiany przesyły w okresie okupacji hitlerowskiej. Zdeponowane bowiem wtedy zostały w bydgoskim Archiwum zarówno akta jak książki zabrane z bibliotek stanowiących własność zamożnych rodów ziemiańskich, jak również różnego rodzaju szkół, stowarzyszeń społecznych, kulturalnych i naukowych oraz władz i jednostek administracyjnych. Z punktu widzenia historii regionu do najciekawszych bibliotek podworskich należały księgozbiory Komierowskich i Sczanieckich z Nawry.

Po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej przeprowadzono selekcję księgozbioru i książki zwracano dawnym właścicielom; wyjątek stanowiły księgozbiory podworskie, które przekazane były do odpowiednich bibliotek państwowych / i tak np. książki z biblioteki Sczanieckich oddano Bibliotece UMK w Toruniu/. Spośród książek, których proveniencji nie można było ustalić, zatrzymano w Bibliotece wyłącznie pozycje naukowe, przydatne do prac archiwalnych.

Obecnie Biblioteka WAP jest całkowicie uporządkowana i posiada fachowo sporządzony katalog. Najlepszy jednak wgląd w jej strukturę daje "Inwentarz książkowy WAP" podzielony podobnie jak księgozbiór na 8 działów.

Dla bibliologa niezmiernie interesujący jest dział II, w którym zgromadzono różnego rodzaju informatory bezpośrednie i pośrednie. Zwracają tu uwagę słowniki, takie jak słynny słownik łacińsko-polski G.Knapiusa /wyd. z 1744 r./, C.Mrongoviusa "Dokładny słownik polsko-niemiecki krytycznie opracowany" /Królewiec 1835/, "Słowniczek łacińsko-polski wyrazów prawa magdeburgskiego z wieku XV" / z objaśnieniami Z.Celichowskiego, Poznań 1875/ itp. Historyka regionu zainteresują natomiast najbardziej działy IV i V zawierające publikacje z dziedziny historii powszechnej i historii Polski oraz ziem dawnego zaboru pruskiego, a zwłaszcza Wielkopolski i Pomorza. Można śmiało po-

wiedzieć, że odnajdziemy tu wszystkie ważniejsze pozycje potrzebne do studiów nad problematyką okresu zaborów a nawet wcześniejszych, gdyż znajdują się tutaj i prace z historii reformacji /np. J.Kvacsala: Johann Amos Comenius, Berlin 1892; H.Ball: Das Schulwesen der böhmischen Brüder, Berlin 1898/. Są tu pozycje ważne również i dla poznania historii księgozbiorów bydgoskich /Katalog der Bibliothek des Technischen Vereins zu Bromberg, Bydgoszcz 1882; Katalog der Bibliothek der Königlich-lichen Regierung zu Bromberg, Bydgoszcz 1873/. Z dzieł dotyczących historii regionu w XVIII i XIX w. zwraca uwagę spora ilość starych, ale rzadkich i cennych prac, dotyczących poszczególnych dziedzin życia tzw. Obwodu Nadnoteckiego /oficjalna pruska nazwa regionu w latach 1772-1806/. Pozycje w języku niemieckim przeważają, ale znajdują się też bardzo cenne druki polskie, np. dziełko A.M.Karaśkiewicza: "Stosunki sanitarne i choroby epidemiczne w Bydgoszczy w latach 1801-1840" /Poznań 1937/.

Stan księgozbioru Biblioteki WAP w dniu 30 VI 1975 r. wynosił: 5.750 wol. książek i broszur oraz 3.503 wol. czasopism. Biblioteka posiadała w tym czasie tylko 15 jednostek zbiorów specjalnych /w terminologii archiwalnej określa się tym mianem stare druki, katalogi i odbitki kserograficzne/. W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych wpływało do Biblioteki przeciętnie około 100 pozycji wydawniczych w ciągu jednego roku, pochodzących zarówno z zakupu jak i z darów⁷⁵.

Warto te dane porównać z danymi z 1981 r. W ciągu 1981 r. przybyło 42 wol. wydawnictw zwartych i 101 wol. czasopism. Stan zbiorów w dniu 31 XII 1981 r. wynosił 4.307 wol. czasopism i 8.265 wol. wydawnictw zwartych. Zbiory specjalne /do których w ciągu 1981 r. nie było żadnych nabytków/ liczyły w tym samym czasie 72 jednostki inwentarzowe, w tym 8 starych druków.

W pracach bibliotecznych i obsłudze biblioteki brało w ciągu 1981 r. udział trzech pełnoetatowych pracowników Archiwum, którzy jednak nie byli traktowani jako bibliotekarze, lecz jako pracownicy informacji. W czerwcu 1982 r. po raz

pierwszy w historii Archiwum zatrudniono absolwentkę kierunku bibliotekoznawstwa z Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy; ta nowa pracownica Archiwum również została zaangażowana do działalności w zakresie informacji archiwalnej⁷⁶.

Biblioteka Akademii Muzycznej im. Feliksa Nowowiejskiego według danych z września 1982 r. posiada księgozbiór liczący 4.500 wol. Nie jest to dużo jak na potrzeby stale rozbudowującej się Uczelni, zwłaszcza że księgozbiór ten wymaga zarówno starannej selekcji, jak też możliwie jak najszybszego uzupełnienia. W Bibliotece Akademii Muzycznej znajduje się bowiem spora ilość powieści przygodowych i młodzieżowych, pochodzących z darów, a równocześnie brak wielu podstawowych pozycji z dziedziny muzyki i muzykologii. Tak więc widoczne jest, że księgozbiór Akademii nie jest ciągle jeszcze adekwatny do jej obecnej rangi.

Inaczej jednak przedstawia się sprawa ze zbiorem nut, który liczy przeszło 9.000 wol., jest więc bogaty zarówno pod względem ilościowym, jak też - co ważniejsze - jakościowym. W Bibliotece przechowywanych jest też 600 wol. materiałów powielanych. Są to nuty wypożyczone czasowo z innych bibliotek i powielane na miejscu dla potrzeb pedagogów i studentów Akademii. Biblioteka gromadzi 27 tytułów czasopism, w tym 7 tytułów czasopism muzycznych.

W skład Biblioteki wchodzi obecnie również i Fonoteka, która w przyszłości będzie wyodrębniona jako samodzielna placówka. Fonoteka przechowuje płyty gramofonowe i taśmy magnetofonowe, zawierające m.in. nagrania z koncertów dyplomowych. Według danych z dnia 30 IX 1982 r. Fonoteka posiada 688 jednostek inwentarzowych płyt i 131 jednostek inwentarzowych taśm. Biblioteka Akademii Muzycznej ściśle współpracuje z Biblioteką Filharmonii Pomorskiej im. I. Paderewskiego i Biblioteką Zespołu Szkół Muzycznych w Bydgoszczy. Warto zaznaczyć, że Biblioteka Akademii Muzycznej przeprowadziła się we wrześniu 1982 r. do nowego, dużo wygodniejszego niż poprzednie, pomie-

szczenia⁷⁷.

Bibliotekę Akademii Muzycznej warto porównać z Biblioteką Zespołu Szkół Muzycznych przy ul. Libelta 7. Według danych z dnia 30 IX 1982r. Biblioteka Zespołu Szkół Muzycznych posiadała 14.769 wól. książek i 14.594 wól. nut. Biblioteka otrzymuje też materiały dla nauczycieli muzyki nadsyłane przez Centralny Ośrodek Pedagogiczny Szkolenia Artystycznego /COPSA/. Są to zbiory artykułów przydatnych w pracy pedagogicznej muzyków. Biblioteka posiada 1.085 wól. takich materiałów. Poza tym w zbiorach tej placówki znajduje się 1.098 jednostek inwentarzowych płyt i pewna ilość taśm magnetofonowych. Tak więc pod względem ilościowym Biblioteka Zespołu Szkół Muzycznych jako placówka z o wiele dłuższą tradycją zdecydowanie góruje nad Biblioteką Akademii Muzycznej.

W księgozbiorze Biblioteki ZSM przeważa literatura piękna, dużo jest też książek popularno-naukowych i literatury muzycznej, głównie z zakresu historii i teorii muzyki oraz instrumentoznawstwa. Znajdziemy też tutaj sporo prac z dziedziny sztuki, geografii, historii, a zwłaszcza historii kultury. Niestety opracowanie rzeczowe zbiorów nie zostało jeszcze ukończone i dlatego trudno jest podać proporcje ilościowe między poszczególnymi działami księgozbioru. Trzeba tu też zaznaczyć, że dla prawidłowego funkcjonowania Biblioteki konieczne jest wydzielenie osobnego, większego pomieszczenia na czytelnię⁷⁸.

Biblioteka Filharmonii Pomorskiej im. Ignacego Paderewskiego posiada książki, czasopisma, nuty, płyty i rolki pianoli. Stan zbiorów według zapisu inwentarzowego z dnia 18 XI 1982 r. wynosił 1.340 jednostek inwentarzowych płyt, 6.240 wól. nut, 580 egz. czasopism, 780 wól. książek i 40 tytułów wydawnictw własnych. W Bibliotece Filharmonii Pomorskiej istnieje duży obrót materiałami wypożyczonymi z Centralnej Biblioteki Nutowej.

W Bydgoszczy działa ponadto od 1978 r. Biblioteka Stacji Naukowej Instytutu Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego /Al. 1 Maja 31/. Zarejestrowano w niej na dzień

18 XI 1982 r. 1.448 wol. książek, 382 wol. nut, 439 płyt, 14 kaset i 17 rękopisów.

Zbiory muzyczne posiada również Pracownia Pomorska Instytutu Sztuki PAN przy ul. Warmińskiego 18

Spośród bibliotek bydgoskich posiadających zbiory z przewagą pozycji spoza zakresu nauk humanistycznych - zdecydowanie na pierwsze miejsce wysuwa się Biblioteka Akademii Techniczno-Rolniczej. Biblioteka ta powstała z księgozbioru dwóch uczelni - Wyższej Szkoły Inżynierskiej /WSI/ i Akademii Rolniczej /AR/.

Biblioteka WSI powstała dnia 16 I 1952 r.⁷⁹ Od czerwca tegoż roku zaczęto opracowywać katalog rzeczowy oraz przeprowadzać meliorację katalogu alfabetycznego. W dniu 1 X 1968 r. otwarto czytelnię książek i czasopism; wtedy założono również kartotekę dokumentacyjną. W 1971 r. przeprowadzona została selekcja czasopism, które następnie dokładnie opracowano. W tym samym roku rozpoczęła działalność Pracownia Reprograficzna, istniejąca do chwili obecnej.

Biblioteka Akademii Rolniczej w Poznaniu - Filia w Bydgoszczy - istniała jako odrębna placówka w latach 1969 - 1974. Biblioteka ta w przeciwieństwie do większości księżnic bydgoskich miała dobrą sytuację lokalową, ale nieliczną obsadę kadrową. W 1969 r. Biblioteka Filii AR posiadała zaledwie 3.357 wol. książek, podczas gdy w 1973 r. już 16. 821 wol. W 1973 r. prenumerowano 406 tytułów czasopism krajowych i zagranicznych⁸⁰.

Do połączeniu obu czytelni rozpoczęto w listopadzie 1974 r. prace przygotowawcze w celu dokonania fuzji również ich bibliotek, działających poprzednio na nieco odmiennych zasadach. Formalne utworzenie Biblioteki Głównej ATR nastąpiło na podstawie aktu prawnego z dnia 15 lutego 1975 r. /Dz.Urz.Min.Nauki,Szkol.Wyż. i Techniki Nr 3, poz.20/, a w kwietniu 1975 r. odbyła się przeprowadzka do budynku przy ul. Seminaryjnej 5. Ten adaptowany wówczas do potrzeb Biblioteki lokal zajmowało poprzednio Studium Wojskowe.

Nowa lokalizacja Biblioteki Głównej umożliwiła wprowadzić

skupienie w jednym miejscu księgozbioru, który był poprzednio rozrzucony w kilku punktach miasta, ale budynek nie spełniał warunków potrzebnych do zabezpieczenia zbiorów i zapewnienia odpowiednich warunków pracy personelu oraz sprawnej obsługi czytelników. Od pierwszej chwili dokuczala bibliotekarzom ciasnota pomieszczeń, wielopoziomowe rozłożenie agend bibliotecznych, brak wind i zbyt mała powierzchnia dla magazynów. Dlatego też w latach 1975-1978 następowała głównie rozbudowa bibliotek instytutowych, z których najmniejsze posiadały w 1975 r. ok. 3.000 wol., a największe ok. 9.000 wol.⁸¹

Aby choć częściowo rozwiązać trudności lokalowe w dniu 2 maja 1978 r. BG ATR została przeniesiona do Fordonu na ulicę Rubinową /obecna ul. Kaliskiego/. BG umieszczona została w lokalu przeznaczonym dla Biblioteki Instytutu Telekomunikacji i Elektroniki. Jest to jednak jedynie pomieszczenie tymczasowe i w planach inwestycyjnych przewiduje się budowę nowego, przeznaczonego wyłącznie dla Biblioteki budynku.

Przeniesienie z ul. Seminaryjnej do Fordonu umożliwiło Bibliotece dogodne rozmieszczenie oddziałów, gdyż one wszystkie znajdują się na jednym poziomie /parter/. Rezerwy miejsca są jednak w magazynie niewielkie, tak więc i obecna lokalizacja, choć dużo lepsza od poprzedniej, posiada poważne wady.

W gmachu przy ul. Seminaryjnej 5 istniały aż trzy niewielkie czytelnie: ogólna, czasopism oraz norm i patentów, ale łącznie posiadały one tylko 36 miejsc. W nowym budynku przyjęto inne rozwiązanie, tworząc w zasadzie jedną⁸², stosunkowo dużą czytelnię z 48 miejscami.

Biblioteka ATR gromadzi publikacje wydawane w różnych językach z zakresu mechaniki, elektroniki i elektrotechniki, chemii, technologii i inżynierii chemicznej, matematyki, fizyki, rolnictwa i zootechniki oraz wydawnictwa informacyjne. Ponadto gromadzone też są pozycje z nauk społeczno-politycznych i opracowania dotyczące regionu; tak więc pewna część zbiorów Biblioteki ATR posiada profil humanistyczny.

Struktura Biblioteki Głównej przedstawia się następująco: Dyrekcja, Oddział Informacji Naukowej, Wypożyczalnia Między-

biblioteczna, Oddział Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów, Oddział Opracowania Zbiorów, Sekcja Opracowania Zbiorów Ciągłych. Oprócz Biblioteki Głównej istnieje 10 bibliotek instytutowych, gromadzących literaturę i czasopiśmiennictwo zgodnie z zakresem swej specjalizacji⁸³.

Według danych z dnia 31 XII 1981 r. stan księgozbioru Biblioteki Głównej wynosił 99.856 wol. Biblioteka Główna łącznie z bibliotekami instytutowymi posiadała 157.240 wol. Zbiory specjalne, wśród których najważniejsze zasoby stanowią normy i patenty, kartografia oraz mikrofilmy i fotokopie liczyły w tym samym czasie 111.337 jednostek inwentarzowych. Ilość tytułów czasopism posiadanych przez Bibliotekę wynosiła 1.333 w tym 569 polskich i 764 zagranicznych⁸⁴.

Tak więc szczególną cechą Biblioteki ATR jest bardzo poważna ilość zbiorów specjalnych, przewyższająca nawet stan księgozbioru Biblioteki Głównej /bez instytutów/, podczas gdy w innych bibliotekach bydgoskich zbiory specjalne stanowią jedynie niewielką część zasobów bibliotecznych.

C e n t r a l n a B i b l i o t e k a R o l n i c z a
w W a r s z a w i e - O d d z i a ł w B y d g o s z c z y,
to najstarsza biblioteka rolnicza na terenie miasta. Dzieje tej Biblioteki wiążą się z powstaniem w latach 1903-1906 Instytutu Rolniczego w Bydgoszczy⁸⁵. Była to placówka naukowa na bardzo wysokim poziomie, prowadząca od 1908 r. ożywioną działalność wydawniczą⁸⁶, ale równocześnie ośrodek germanizatorski, zdecydowanie wrogi polskości⁸⁷.

Przez bardzo długi czas Biblioteka nie stanowiła samodzielnej, wyodrębnionej jednostki, natomiast poszczególne działy Instytutu tworzyły własne zbiory podręczne. Istniał jednak ogólny wykaz książek, spełniający niejako rolę katalogu centralnego. Wykaz ten już w 1907 r. obejmował 1.700 wol. publikacji, zarówno zwartych jak ciągłych, znajdujących się w księgozbiorach podręcznych poszczególnych działów Instytutu⁸⁸.

W latach 1920-1939 również nie stworzono jednej, scentralizowanej biblioteki dla całego Instytutu, a co gorzej jego

księgozbiór w tym czasie zubożał. Jeszcze przed przekazaniem Bydgoszczy w ręce polskie w 1920 r. Niemcy zabrali niektóre cenne pozycje do Gorzowa, a w latach trzydziestych część zbiorów z Działu Higieny Zwierząt przekazanych zostało do biblioteki w Puławach. Natomiast zjawiskiem pozytywnym był fakt, że zbiorami Wydziału Chorób Roślin opiekował się prof. Ludwik Garbowski, wybitny specjalista w dziedzinie badań nad rakiem ziemniaczanym⁸⁹. L.Garbowski dbał o staranny dobór pozycji do biblioteki tego wydziału⁹⁰.

Biblioteka Centralna powstała dopiero w okresie okupacji hitlerowskiej, na przełomie 1940/41 r. Znamienne, że mimo to przez cały czas wojny większość personelu tej placówki stanowili Polacy.

Pod koniec wojny księgozbiór uległ częściowemu rozproszeniu, gdyż niektóre pozycje wywieźli Niemcy, a pewna ich ilość uległa zniszczeniu podczas działań wojennych. W 1954 r. Biblioteka stała się samodzielnym działem Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego, a opiekę nad nią sprawowała dr Hleb-Koszańska. Ale lata 1950-1955, wskutek różnych reorganizacji i braku własnych kredytów, znów przyniosły regres w działalności Biblioteki⁹¹. Przełamanie impasu nastąpiło w 1955 r., kiedy to powstała Centralna Biblioteka Rolnicza w Warszawie. W skład CBR weszły Biblioteki Rolnicze w Bydgoszczy i Puławach. W sierpniu 1968 r. Rada Ministrów przyznała CBR range biblioteki naukowej.

Liczne straty i regresy w dziejach bydgoskiej Biblioteki Rolniczej tłumaczą, dlaczego mimo długiej i bogatej historii zbiory jej nie są ilościowo zbyt obfite. W połowie 1975 r. Biblioteka posiadała 29.184 wol. druków zwartych, 22.501 wol. czasopism i 564 jednostki inwentarzowe zbiorów specjalnych /mikrofilmy, płyty, zbiory kartograficzne/. W tym samym czasie prenumerowano 556 tytułów czasopism, w tym 305 krajowych, 105 radzieckich, 28 z krajów demokracji ludowej i 118 innych zagranicznych. W ciągu pierwszej połowy 1975 r. Biblioteka otrzymała w darze 42 tytuły czasopism⁹².

Stan zbiorów w dniu 31 XII 1981 r. wynosił: 30.467 wol. wydawnictw zwartych /w ciągu 1981 r. przybyło 701, ubyło 5/ i 18.583 wol. czasopism /w ciągu 1981 r. przybyło 555 wol., ubyło 19/. Zbiory specjalne liczyły w tym samym czasie 696 jednostek inwentarzowych. Biblioteka posiadała ogółem 482 tytułów czasopism bieżących, z tego 306 krajowych, 123 z krajów socjalistycznych, a z pozostałych krajów 53 tytuły, w tym 49 z importu. Przedmiotem dumy Biblioteki jest przede wszystkim bogaty zbiór krajowych i zagranicznych czasopism, który ściągają tutaj wielu czytelników⁹³. To wszystko jednak nie zmienia faktu, że w latach 1975-1981 ilość pozycji zwartych wzrosła tylko nieznacznie, a ilość woluminów czasopism poważnie się zmniejszyła.

Na czele bydgoskiego Oddziału CBR stoi kierownik, któremu podlegają bezpośrednio trzy oddziały: gromadzenia i opracowania zbiorów, udostępniania oraz administracyjno-gospodarczy. W skład działu udostępniania wchodzi wypożyczalnia, czytelnia i oddział informacyjno-bibliograficzny.

Usytuowanie Biblioteki przy pl. Weysenhoffa jest dogodne dla środowiska czytelniczego, które ona obsługuje, ale wzrost zbiorów spowodował, że początkowo przyznane jej pomieszczenia okazały się za ciasne już wkrótce po zakończeniu II wojny światowej. Dlatego poczynając od 1947 r. podejmowano starania o powiększenie lokalu tej placówki.

Istotnie Bibliotece przyznano dodatkowe pomieszczenia kolejno w latach 1949, 1966, 1971 i 1976. Dopiero jednak w 1980 r. w związku z przeprowadzką Oddziału bydgoskiego Instytutu Hodowli i Aklimatyzacji Roślin problem ten został całkowicie rozwiązany dzięki przyznaniu Bibliotece lokalu po Zakładzie Hodowli Ziemiaka /102 m² powierzchni/; jest to prawie cała prawa strona głównego gmachu przy ul. Weysenhoffa⁹⁴.

Najważniejszymi medycznymi bibliotekami bydgoskimi są Biblioteka Akademii Medycznej w Gdańsku /AMG/ - Filia w Bydgoszczy i Główna Biblioteka Lekarska w Warszawie - Oddział w Bydgoszczy.

B i b l i o t e k a b y d g o s k i e j F i l i i
A k a d e m i i M e d y c z n e j w G d a ń s k u d z i a -
ła od 1 X 1975 r. Utworzona została na bazie Biblioteki Woje-
wódzkiego Szpitala Zespolonego i Biblioteki Zespołu Kliniczne-
go. Przez dłuższy czas działalność tej Biblioteki ograniczała
się jedynie do gromadzenia zbiorów i przygotowań organizacyj-
nych, gdyż prace adaptacyjne w lokalu przeznaczonym na Biblio-
tekę trwały aż do marca 1976 r.

Z Biblioteki WSZ i Zespołu Klinicznego Biblioteka Filii AMG
otrzymała ok. 3.000 książek, przeważnie o treści beletrystycz-
nej, a Biblioteka Główna AMG podarowała jej dużą ilość cennych
czasopism. Pozostała część księgozbioru pochodzi głównie z za-
kupu i z darów⁹⁵.

W 1975 r. Biblioteka posiadała 4.700 wol. wydawnictw zwar-
tych, 103 wol., czasopism, 86 tytułów czasopism, w tym 26 ty-
tułów czasopism krajowych, 60 z krajów socjalistycznych i ani
jednego tytułu z krajów kapitalistycznych. W tym samym czasie
w tej placówce znajdowało się 56 jednostek zbiorów specjalnych.

Początkowo wzrost zbiorów bibliotecznych następował szybko.
W 1976 r. placówka posiadała już 7.560 wol. wydawnictw zwar-
tych, 380 wol. czasopism, ogółem 289 wol. czasopism, w tym 150
wol. czasopism krajowych, 131 z krajów socjalistycznych, 8
z krajów kapitalistycznych i 107 jednostek zbiorów specjalnych.

W dniu 31 XII 1978 r. Biblioteka posiadała 27.344 wol. wy-
dawnictw zwartych /zliczając łącznie księgozbiór medyczny i be-
letrystyczny/ i prenumerowała 154 tytuły czasopism krajowych,
133 z krajów socjalistycznych i 8 z krajów kapitalistycznych.
Zbiory specjalne liczyły 202 jednostki⁹⁶.

W trzy lata później, w dniu 31 XII 1981 r. stan zbiorów wy-
nosił 14.693 wol. w księgozbiórze medycznym i 13.200 wol.
w księgozbiórze beletrystycznym, czyli łącznie 27.893 wol.
W tym samym czasie prenumerowano 68 tytułów czasopism krajo-
wych i 45 tytułów czasopism zagranicznych z krajów socjalisty-
cznych. W 1981 r. nastąpiła przerwa w prenumeracie z krajów
kapitalistycznych - nie otrzymywano wówczas z tego obszaru
ani jednego tytułu. Od stycznia 1982 r. Biblioteka otrzymuje

8 tytułów czasopism i jedno wydawnictwo informacyjne z krajów kapitalistycznych. Zbiory specjalne /filmy, płyty, odbitki kserograficzne/ liczą 1341 jednostek inwentarzowych. Ponadto w Bibliotece kompletują się publikacje pracowników Filii /dotychczas zebrano 86 pozycji/.

Tak więc w gromadzeniu zbiorów wystąpił ostatnio regres. Ilość pozycji zwartych od 1978 r. wzrosła jedynie nieznacznie, a ilość prenumerowanych tytułów czasopism wyraźnie się zmniejszyła. Nastąpił wprawdzie dość wyraźny wzrost ilościowy zbiorów specjalnych, ale stało się to głównie wskutek zaliczenia do tej grupy zasobów odbitek kserograficznych.

Biblioteka posiada cenne, unikatowe w skali krajowej, publikacje w języku angielskim z dziedziny psychiatrii, w języku francuskim z dziedziny chorób alergicznych itp. Niewątpliwie na poszerzenie bazy tej placówki wpływa również fakt, że Bydgoszcz stanowi obecnie siedzibę redakcji lekarskiego pisma naukowego "Psychiatria Polska".

Charakterystyczne, że Biblioteka bydgoskiej Filii AMG poza beletrystyką i pracami fachowymi z dziedziny medycyny posiada wiele pozycji naukowych z dziedziny humanistyki, m.in. sporo książek z serii ceramowskiej i z historii Pomorza. Fakt ten stanowi wielką zasługę długoletniego dziekana Filii, prof. Jana Domaniewskiego, który bardzo dużo starań dokładał, aby kompletować księgozbiór również i pod tym kątem widzenia⁹⁷.

Sytuacja lokalowa Filii pozornie jest bardzo dobra. Zajmuje ona parterową część budynku AM na terenie Wojewódzkiego Szpitala Zespolonego przy ul. Marii Curie-Skłodowskiej nr 9, o łącznej powierzchni 413,84 m². Posiada m.in. salę katalogów, wypożyczalnię, dwa pomieszczenia biurowe, wspólny magazyn dla całego piśmiennictwa /fachowego i beletrystycznego/, czytelnie czasopism obliczoną na 16 miejsc i czytelnie ogólną z 35 miejscami⁹⁸. Niestety pomieszczenia te zostały fatalnie zaplanowane. "Chcąc wyjść z wypożyczalni, magazynu czy działu opracowań do katalogów trzeba przejść przez czytelnie ogólną. Jest to też jedyne przejście do czytelnicy czasopism i wyjście z biblioteki"⁹⁹.

Niewielką, ale ciekawą i dobrze prowadzoną placówką jest Biblioteka Studium Farmaceutycznego Centrum Medycznego Kształcenia Podyplomowego w Warszawie /farmacja podyplomowa/ - Oddział w Bydgoszczy. Jak cały Oddział, Biblioteka ta mieści się w budynku przy ul. Dębowej 3. Stan zbiorów wynosił w początkach listopada 1982 r.: 1.316 wol. z sygnaturą warszawską i 126 wol. z sygnaturą własną /te ostatnie pochodzą z miejscowego zakupu i darów/. Ilość tytułów prenumerowanych czasopism wynosi 58 krajowych i 10 z krajów socjalistycznych oraz 7 z krajów kapitalistycznych, z tym, że prenumerata z krajów kapitalistycznych została ostatnio przerwana. Biblioteka posiada pomysłowo prowadzoną ewidencję zbiorów, umożliwiającą łatwą orientację w treści książek. Część księgozbioru jest wymieniana z Biblioteką Centrum Medycznego Kształcenia Podyplomowego w Warszawie, ul. Szroegera 2. Warunki lokalowe, w których pracuje Oddział bydgoski, są bardzo trudne. Biblioteka mieści się w jednym niewielkim pokoju. Dlatego część zbiorów przechowywana być musi w szafach archiwalnych, ustawionych na korytarzu lub w piwnicach budynku przy ul. Dębowej nr 3¹⁰⁰.

Te kłopoty lokalowe wydają się jednak drobne w porównaniu z warunkami, w których funkcjonować musi bydgoski Oddział Głównej Biblioteki Lekarskiej /GBL/.

Powstanie bydgoskiego Oddziału GBL związane było z działalnością prof.dr.med. Ludwika Zembrzuskiego /1871-1962/. Ten wybitny uczyony łączył znakomite przygotowanie fachowe z dziedzińy medycyny z pasją społecznikowską i zamiłowaniem humanistycznymi, zwłaszcza z zakresu historii i filozofii. Lekarz od 1897 r., doktor medycyny od 1925 r., w 1929 r. uzyskał habilitację na Uniwersytecie Warszawskim. Specjalizował się najpierw w dziedzinie fizjologii, a następnie chirurgii. W 1910 r. był sekretarzem Zjazdu Wszechpolskiego Chirurgicznego, odbywającego się w Warszawie. Gdy wskutek skaleczenia podczas operacji wystąpił u Zembrzuskiego przykurcz palca - lekarz

ten zrezygnował w wieku lat czterdziestu czterech z zawodu chirurga i wspólnie ze znanym uczonym dr. Franciszkiem Giedroyciem zajął się historią medycyny, specjalizując się początkowo w dziejach chirurgii wojennej. W latach 1932-1939 był docentem Uniwersytetu Warszawskiego i kierownikiem Zakładu Historii Medycyny. Opublikował w sumie przeszło 150 podręczników, rozpraw i artykułów naukowych, m.in.: "Złota księga korpusu sanitarnego polskiego w latach 1797-1918", "Dzieje kierunków, teorii i doktryn filozoficzno-lekarskich", "Służba zdrowia w wojskach starożytnego świata", "Jan Purkinje", "Medycyna i higiena w Faraonie Bolesława Prusa", "Krakowscy pionierzy medycyny sądowej", "Z dziejów fizjologii człowieka", "Biblioteki lekarskie w Polsce /szkic historyczny/" itp. W 1947 r. prof. Zembruski mieszkał w Bydgoszczy, gdzie został kustoszem Biblioteki Miejskiej i kierownikiem działu Biblioteki Lekarskiej¹⁰¹.

Biblioteka Lekarska, którą opiekował się prof. Zembruski, powstała dzięki temu, że w 1947 r. Biblioteka Miejska przejęła księgozbiór Bydgoskiego Towarzystwa Lekarskiego. Gdy jednak prof. Zembruski po kilku latach owocnej pracy opuścił Bydgoszcz, groziła likwidacja Biblioteki Lekarskiej jako wyodrębnionej jednostki i rozproszenie jej zbiorów w magazynach Miejskiej Biblioteki Publicznej. Dzięki współpracy nawiązanej między GBL i MBP doszło w listopadzie 1955 r. do powołania w Bydgoszczy Oddziału GBL i zlokalizowania go tymczasowo przy ul. Cieszkowskiego 4, gdzie jednak warunki były bardzo trudne /cały lokal posiadał zaledwie 65m²/102. "Tymczasowy" pobyt Oddziału w tym pomieszczeniu trwał lat dziesięć. Dopiero w 1965 r. Biblioteka została przeniesiona do suterenu przy ul. 1 Maja 46. Oto jak przedstawia się sytuacja Biblioteki w warunkach, które miały być lepsze od poprzednich:

"Katalogi... mieszczą się w wypożyczalni, która jest jednocześnie czytelnią. Biblioteka mieści się w suterenie, gdzie panuje wilgoć, zimno, opalana jest piecami, które znajdują się w pobliżu drewnianych regałów z książkami. W magazynach nie ma regulacji wilgotności, brakuje też wentylacji. Pomie-

szczenia są absolutnie nie przystosowane do pracy i działalności bibliotecznej. Biblioteka znajduje się przy głównej ulicy, na której jest duży ruch samochodowy i tramwajowy, co powoduje olbrzymi hałas i kurz, a przy tym nie można otwierać okien. Oświetlenie jest górne, jarzeniowe, brak jest oświetlenia na trzech stolikach, które służą czytelnikom korzystającym na miejscu, bowiem brak jest oddzielnego pomieszczenia na czytelników. Światło pada na stoliki z góry, a czytelnicy siedzą tyłem do światła. W magazynie okna są nieuszczelne, panuje wilgoć, co powoduje, iż książki się bardzo niszcą.

Biblioteka posiada czytnik, który stoi zapakowany i nie można z niego korzystać z braku miejsca.

Nie ma wolnego dostępu do półek, albowiem książki podaje bibliotekarz, jednocześnie udzielając informacji. Praca w bibliotece jest bardzo uciążliwa i wprost niemożliwa dla pracowników i dla użytkowników, a jest to biblioteka zasobna w zbiory bardzo potrzebne lekarzom oraz studiującej młodzieży¹⁰³.

Istotnie na przestrzeni 167,3 m² znajduje się księgozbiór bogaty zarówno pod względem ilościowym jak też jakościowym. W dniu 30 VI 1975 r. Biblioteka posiadała łącznie 10.393 wol. książek i broszur oraz 4.605 wol. czasopism. Prenumerowano wtedy 79 tytułów czasopism krajowych i 74 zagranicznych. Przyrost czasopism wynosił w 1970 r. 280 wol., w 1973 r. 677 wol., ale w 1974 r. zarysował się już spadek /555 wol./¹⁰⁴. Obecnie napływ wynosi 300-350 wol. książek rocznie. Stan zbiorów pod koniec września 1982 r. wynosił według zapisu inwentarzowego 15.715 wol. książek i 153.899 wol. broszur /książki i broszury posiadają osobne inwentarze/. Placówka posiada też 345 tytułów czasopism¹⁰⁵, z tym że wiele tych tytułów to dekomplety, które nie są już na bieżąco uzupełniane. O wartości księgozbioru decydują przede wszystkim posiadane dzieła naukowe, podręczniki, słowniki medyczne i encyklopedie, atlasy, bibliografie i przeglądy zawartości czasopiśmiennictwa medycznego, zarówno polskiego, jak i zagranicznego. Szczegółową analizę księgozbioru mógłby przeprowadzić jedynie specjalista z zakresu medycyny, zaznaczymy więc tylko, że oprócz materiałów ważnych dla czyn-

nych lekarzy, Biblioteka posiada również szereg cennych pozycji dla historyka medycyny, a nawet dla historyka kultury i nauki regionu /np. pokaźny zbiór odbitek prac prof. L.Zembrzuskiego/. Niestety wykorzystanie zbiorów jest utrudnione przez warunki lokalowe.

Działalność naukowa i wydawnicza bibliotek bydgoskich była dotąd stosunkowo niewielka. Wystarczy pobieżny nawet rzut oka na dane, dotyczące zbiorów najbardziej zasobnych bydgoskich bibliotek naukowych i porównanie stanu ilościowego tych zbiorów z ilością publikacji, wydawanych przez te biblioteki, by zrozumieć, że możliwości opracowania naukowego zbiorów i zorganizowania pracy naukowej w placówkach bibliotecznych naszego miasta są znacznie większe.

Charakterystyczne, że jedyną biblioteką, która w cytowanym już wielokrotnie informatorze z 1976 r. podała bardziej szczegółowe dane o swojej działalności naukowej nie była żadna z bibliotek o profilu humanistycznym, ale Centralna Biblioteka Rolnicza - Oddział w Bydgoszczy. CBR prowadzi prace naukowe zgodnie ze swoim profilem. Również i jej oddział bydgoski przeprowadzał badania nad czytelnictwem literatury rolniczej w województwie bydgoskim /w dawnych granicach tego województwa/. Oddział CBR opracował też bibliografię dorobku pracowników naukowych instytutów rolniczych za lata 1945-1955. Bibliografia ta wprawdzie nie została wydana drukiem, lecz służy czytelnikom w formie kartoteki. Z inicjatywy Oddziału CBR powstała również bibliografia rolnictwa woj. bydgoskiego, której zasięg chronologiczny obejmuje lata 1945-1975 /ściślej czasy do 30 VI t.r., tj. do wprowadzenia nowego podziału administracyjnego/¹⁰⁶.

O historii i strukturze Biblioteki pisały przede wszystkim jej kolejne kierowniczkі - Maria Domaracka¹⁰⁷ i A.Brzykca¹⁰⁸, a ponadto tematyka ta była uwzględniana w kilku pracach magisterskich, pisanych przez studentów bibliotekoznawstwa bydgoskiej WSP, głównie pod kierunkiem dr Cecylii Bieguszeńskiej¹⁰⁹.

W ostatnich latach ożywioną działalność wydawniczą prowadzi Biblioteka Główna ATR. Placówka ta wydaje "Dwumiesięczny Prze-

gląd Nabytków", "Wykaz wydawnictw ciągłych otrzymywanych w... roku", informatory o bibliotece i bibliografii pracowników. Ukazuje się cała seria wydawnicza pn. "Prace Biblioteki Głównej". Dotychczas wydano w tej serii cztery pozycje¹¹⁰. O problematyce Biblioteki ATR piszą głównie - dyrektorka Biblioteki dr Cecylia Bieguszevska i wicedyrektor tej placówki mgr Jan Kubiński¹¹¹.

Wśród bibliotek o profilu humanistycznym, najobfotszą produkcją wydawniczą legitymować się może, mimo wszystkich omawianych trudności, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy. Oficjalne uznanie tej placówki /jeszcze w tych czasach, gdy była Biblioteką Miejską/ za bibliotekę naukową powinno było zmienić jej sytuację w dziedzinie wydawniczej, ale o to niestety nikt się nie zatroszczył¹¹², a stan przygotowania i zbyt mała liczebność kadry również nie zawsze pozwalały na podejmowanie poważniejszych inicjatyw. Mimo to, w Bibliotece przez dłuższy okres czasu przygotowywane były i publikowane dwie bibliografie ciągłe, a mianowicie "Bibliografia Bydgoszczy" w "Kronice Bydgoskiej"¹¹³ i "Bibliografia ruchu kulturalnego woj. bydgoskiego" na łamach "Rocznika Kulturalnego Kujaw i Pomorza"¹¹⁴.

Udało się też wydać wiele katalogów organizowanych w Bibliotece ekspozycji. Wśród tych katalogów miejsce szczególne zajmuje pozycja zatytułowana "Dzieje drukarstwa na przykładzie starych druków Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy" /1967/, opracowana wspólnie przez H. Dubowika i K. Sarnowską. Praca ta po dziś dzień przydatna jest dla celów naukowo-dydaktycznych. Poza tym m.in. wydano katalogi: "Od Kochanowskiego do Broniewskiego - książki cenne i piękne" /1965/, "Wśród zbiorów bydgoskiej księżnicy. Rękopisy - druki - mapy - fotografie - medale - exlibrisy" /1972/. "Dzieje wojenne Kujaw i Pomorza. Druki - mapy - grafika - medale" /1973, "Książka wśród ludzi. Biblioteka Miejska w Bydgoszczy - społeczeństwu" /1975/, "Działalność sceny polskiej w Bydgoszczy w latach 1920-1977" /1977/. Pozorne ożywienie działalności wydawniczej przyniósł rok 1980, w którym ukazały się trzy katalogi poszczególnych grup zbiorów

WBP¹¹⁵. Trudno jednak cieszyć się z tego faktu wiedząc, że obie te pozycje czekały na druk w Kujawsko-Pomorskim Towarzystwie Kulturalnym około dziesięciu lat!¹¹⁶. Warto też zaznaczyć, że jeśli w związku ze swoim sześćdziesięcioleciem Biblioteka zdobyła się na obszerną książkę, to swoje 75-lecie uczciła już tylko estetycznie wydanym, ale szczupłym informatorem¹¹⁷. Ostatnio na temat Biblioteki opublikowała /na łamach "Kroniki Bydgoskiej"/ dwa artykuły - dyrektorka WiMBP, mgr Bolesława Podraza¹¹⁸. O Bibliotece Bernardyńskiej pisali K.Sarnowska¹¹⁹, F.Mincer¹²⁰, ostatnio E.Szmańda¹²¹ - nie licząc artykułów o charakterze popularnym. Wydaje się, że temat ten jest już nadmiernie wyeksploatowany. Dopiero opublikowanie przez J.Ryła odnalezionego ostatnio w zbiorach Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej inwentarza Biblioteki Bernardyńskiej¹²², może pchnąć badania nad Bernardiną na nowe tory.

Bardzo dużo pozycji poświęconych zostało materiałom znajdującym się w Izbie Pamiątkowej Adama Grzymały Siedleckiego, względnie napisanych na podstawie tych materiałów. Problematykę tę w swoich pracach poruszali poloniści: J.Konieczny, H.Dubowik, J.Malinowski, a nawet rusycyści /W.Nowacki/. Omówienie tych prac, spośród których poszczególne pozycje doczekały się już czasem obszernych recenzji¹²³, wymagałoby osobnej rozprawy¹²⁴. Natomiast tematyka Czytelni Regionalnej WBP mimo sumiennego artykułu B.Podraza i niektórych prac magisterskich omawiających ten problem¹²⁵, nie została w pełni wyczerpana. Należy też wyrazić żal, że podejmowane są przede wszystkim problemy najbardziej rzucające się w oczy podczas gdy w zbiorach starzych druków i rękopisów mnóstwo zagadnień ciągle jeszcze czeka na swoich odkrywców.

Spośród pozycji przyczynkarskich, poświęconych szczególnie interesującym jednostkom starych druków i rękopisów, warto zwrócić uwagę na dwie publikacje J.Starnawskiego¹²⁶, z których pierwsza poświęcona jest rękopisom związanym z postaciami Mickiewicza i Słowackiego¹²⁷, a druga - wspomnianej już w tym artykule unikatowej ulotce Savonaroli¹²⁸. Tematyka mickiewiczowska w WBP stała się też przedmiotem zainteresowania dwóch mło-

dych polonistek, zatrudnionych w bydgoskiej WSP¹²⁹.

Dorobek Biblioteki WSP w wielu przypadkach jest trudny do oddzielenia od dorobku związanego z nim Zakładu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. Pozycjami bezspornie należącymi do produkcji wydawniczej Biblioteki są artykuły H. Dubowika zamieszczane w "Kronice Bydgoskiej", księdze jubileuszowej WSP i w "Informatorze", a dotyczące zbiorów i funkcjonowania kierowanej przez niego placówki¹³⁰ i "Bibliografia publikacji pracowników WSP za lata 1969-1978", zestawiona przez M. Czarnecką¹³¹.

Częściowo do dorobku Biblioteki można zaliczyć też skrypt A. Wajdy z zakresu czytelnictwa¹³² i trzy zeszyty "Studiów Bibliologicznych", z których pierwszy zawiera artykuły głównie z problematyki bibliotek, a drugi i trzeci - z historii czasopiśmiennictwa¹³³.

Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka nie prowadzi działalności wydawniczej, natomiast pewne aspekty naukowe posiada rozwijana przez nią działalność informacyjno-bibliograficzna¹³⁴. Warto też zaznaczyć, że PBW planuje wydanie w 1983 r. informatora dla swoich czytelników¹³⁵.

Biblioteka BTN przygotowała w 1979 r. wystawę dorobku naukowego członków macierzystej organizacji¹³⁶, lecz samodzielnej działalności naukowo-badawczej ani wydawniczej nie prowadzi. Opracowywane jednak są, przez jej personel, rozdziały poświęcone tematyce bibliotecznej w rocznych sprawozdaniach BTN, które ukazują się jako publikacje wewnętrzne, przeznaczone dla członków Towarzystwa, a kierowniczka Biblioteki, mgr Ewa Gołaszewska-Bannach ogłosiła w różnych wydawnictwach zbiorowych trzy kolejne publikacje na temat swojej placówki¹³⁷.

Spośród bibliotek wojskowych dość ożywioną działalność wydawniczą prowadzi Biblioteka Klubu POW. Biblioteka ta wydaje od 1954 r. /z pewnymi przerwami/ Biuletyn Informacyjny, który spełnia rolę przewodnika po księgozbiorze swej macierzystej placówki. Od 1977 r. biuletyn ukazuje się raz na kwartał, Omawiane w nim są nowości Biblioteki Klubu POW w układzie opartym na Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątnej. Każde dzieło wymienione w biuletynie posiada opis bibliograficzny, krótką adno-

tację o treści i sygnaturę. Egzemplarze biuletynu znajdują się w wypożyczalni i dostępne są dla każdego czytelnika.

Ponadto Biblioteka wydaje: "Wykaz literatury zalecanej dla kadry zawodowej Ludowego Wojska Polskiego", Listę książek zalecanych do szerokiego upowszechnienia wśród żołnierzy zasadniczej służby wojskowej", "Katalog ekslibrisu wojskowego".

Piękną publikacją jest "Exlibris współczesny grafików litewskich /katalog wystawy z grudnia 1972 - stycznia 1973 r./. Publikacja ta zawiera wklejki z oryginalnymi ekslibrisami. Wydano 50 numerowanych egzemplarzy tej pozycji. Biblioteka opublikowała też kilkadziesiąt zestawów bibliograficznych¹³⁸. Również Biblioteka Muzeum Okręgowego anonsuje swe nabytki na łamach "Biuletynu Informacyjnego", wydawanego przez Zarząd Muzeów w Warszawie. Ponadto problematyka tej Biblioteki znalazła odbicie w pracy magisterskiej Z.Hojki napisanej pod kierunkiem doc.dr hab. I.Janosz-Biskupowej. Sądzić należy, że zapowiadane przez obecnego dyrektora Muzeum mgr.C.Potemskiego wznowienie "Bydgoskiego Rocznika Muzealnego" umożliwi szerszą prezentację zbiorów tej tak ciekawej, ale równocześnie tak mało znanej Biblioteki.

Biblioteka Filii AMG nie prowadzi działalności naukowej ani wydawniczej, jednak pracownicy tej placówki biorą udział w opracowaniu bibliografii publikacji pracowników AMG. Bydgoski Oddział GBL nie prowadzi badań i nie ogłasza publikacji o charakterze naukowym. Zbiory i struktura tej placówki były wprawdzie przedmiotem krótkich opracowań dr. Jerzego Podgórecznego¹³⁹, a postać organizatora biblioteki prof. Ludwika Zembruskiego - not biograficznych Józefa Podgórecznego¹⁴⁰, ale problematyka ta zasługuje na prace o szerszej objętości i znaczeniu. Wreszcie Biblioteka Akademii Muzycznej nie doczekała się żadnych publikacji i była przedmiotem tylko jednej pracy magisterskiej¹⁴¹.

Naszkirowany tu obraz nie może budzić optymizmu. Trzy biblioteki bydgoskie /WIMBP, Oddział GBL, BTN/ znajdują się w położeniu wręcz tragicznym - czwarta /PBW/ w sytuacji niezmiernie trudnej. Następuje wyraźny spadek ilości kupowanych książek, i co gorzej, prenumerowanych czasopism, zwłaszcza zagranicznych. Powstają w ten sposób straty kulturalne i naukowe, w wielu wypadkach niemożliwe wręcz do odrobienia. Wprawdzie ogólny kryzys występujący w naszym kraju musiał dotknąć w jakimś stopniu również i biblioteki, ale w Bydgoszczy wieloletnie zaniedbania miejscowych władz spowodowały, że zjawisko regresu wystąpiło ze szczególną ostrością.

Nie sposób przedstawić tutaj sytuacji bibliotek bydgoskich na szerszym tle porównawczym, ale w sumie stwierdzić trzeba, że bydgoskie placówki biblioteczne, choć rozporządzające bogatymi zbiorami, w dziedzinie pracy naukowej i publikacji pozostają daleko w tyle za bibliotekami działającymi w o wiele mniejszych od Bydgoszczy ośrodkach miejskich. Zmiana tego stanu rzeczy wymaga opracowania długofalowego programu, który uwzględniłby takie czynniki, jak poprawa bazy lokalowej, podwyżka uposażeń bibliotekarzy, zatrudnienie /względnie wykształcenie/ wysoko kwalifikowanej kadry bibliotecznej i zwiększenie możliwości wydawniczych.

PRZYPISY:

- ¹Artykuł ten stanowi poszerzenie i uzupełnienie tekstu referatu "Biblioteki bydgoskie w latach 1918-1978", wygłoszonego dnia 24 IV 1979 r. na sesji naukowej pt. "Bydgoszcz w sześćdziesięciolecie 1918-1978". W wyniku upływu czasu, wykorzystania przez autora nowych materiałów źródłowych i publikacji, a wreszcie uwzględnienia bardzo obszernej i wnikliwej recenzji wydawniczej prof. dr. hab. Jerzego Danielewicza, któremu składam tu wyrazy podziękowania, zarówno zakres chronologiczny obecnego artykułu jak też jego objętość i charakter odbiegają bardzo poważnie od pierwotnego tekstu referatu.
- ²Biblioteki i księgozbiory naukowe w Bydgoszczy. Informator. /cyt. dalej jako Informator/. Bydgoszcz 1976
- ³E.Szmańda, Początki i rozwój działalności. /W:/ Z życia i pracy bydgoskiej księżnicy. Księga pamiątkowa 1903-1963, Bydgoszcz 1965 s. 9
- ⁴O planach lokalizacji wyższej uczelni w mieście nad Brdą w 1901 r., a więc na krótko przed utworzeniem Biblioteki Miejskiej, pisze L.Sztombor: Bydgoszcz wobec starań o uniwersytet w Poznańskim. "Przegląd Bydgoski" 1934, z. 2-3, s.22-25. Por. też R.Kabaciński, W.Kotowski, J.Wojciak: Bydgoszcz. Zarys dziejów. Bydgoszcz 1980, s.142.
- ⁵Towarzystwo Historyczne dla Obwodu Nadnoteckiego /Historische Gesellschaft für den Netzedistrikt/ powstało w 1880 r. Było ono najbardziej dynamiczną organizacją spośród wszystkich niemieckich stowarzyszeń kulturalnych i naukowych, działających na terenie Bydgoszczy w drugiej połowie XIX w. Prowadziło ono ożywioną działalność naukową i popularyzatorską, wydawało własny rocznik. Członkowie tego stowarzyszenia rekrutowali się głównie spośród nauczycieli, urzędników i kupców. Szczególnie aktywnymi działaczami i współpracownikami Towarzystwa byli nauczyciele, którzy prowadzili badania naukowe, przeważnie nad dziejami Bydgoszczy w okresie przedrozbiorowym.

Niewątpliwie Towarzystwo Historyczne dla Obwodu Nadnoteckiego położyło poważne zasługi dla rozwoju historiografii regionalnej oraz bibliotekarstwa i archiwistyki na terenie miasta. Niestety w okresie nasilania się akcji germanizacyjnej pod koniec XIX w. Towarzystwo przyłączyło się do kampanii antypolskiej. W 1902 r. do organizacji tej należały 292 osoby. W tym samym roku weszła ona w skład Niemieckiego Towarzystwa Sztuki i Nauki. Por. R.Kabaciński, J.Kotowski, J.Wojciak: op. cit., s. 164.

- ⁶E.Szmańda, op.cit., s. 13-15 i tab. 3 na s. 19
- ⁷M.Warchoł, Życie i działalność Witolda Bełzy, Monografia bibliograficzna, Bydgoszcz 1977 /mszp/. Zbiory Zakładu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej WSP w Bydgoszczy /cyt. dalej jako: Zbiory Zakładu.../
- ⁸A.Bukowski, Zygmunt Malewski, /W:/ Polski Słownik Biograficzny, T.19, Wrocław 1974, s.318-319
- ⁹Kronika lekarzy bydgoskich od połowy XVI w. do 1800 r. "Przegląd Bydgoski" R.1:1933 z. 3 s.64-67; Ibid. z.4 s.26-32; Ibid. R.3:1934 z.3/4 s.38-42; Ibid. R.4:1936 z.1/2 s.56-65
- ¹⁰Bractwo św. Anny w Bydgoszczy. Bydgoszcz 1933; Bractwo Matki Boskiej Szkaplerznej w Bydgoszczy. "Przegląd Bydgoski" R.5: 1937 z.2 s.80-118
- ¹¹F.Mincer, Dr Michał Nycz, "Kalendarz Bydgoski" 1970, s.131-136; H.Wereszycka, Michał Nycz, /W:/ Polski Słownik Biograficzny, T.23, Wrocław 1978, s. 419; T.Esman, Dzieje archiwum miejskiego, /W:/ Bydgoszcz, Historia - Kultura - Życie gospodarcze, Gdynia 1959, s. 290; Informacje ustne mgr Klary Sarnowskiej.
- ¹²J.Podgóreczny, Ks. Jan Klein /1885-1940/, /W:/ Z życia i pracy bydgoskiej księżnicy ... s.133-134; K.Borucki, Muzeum im. L.Wyczółkowskiego, /W:/ Bydgoszcz, Historia - Kultura - Życie gospodarcze ... s.297
- ¹³Biblioteka Bernardynów w Bydgoszczy, /W:/ Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1931, s.65-74;

- Bractwo Kurkowe /Confraternitas/ w Bydgoszczy, Bydgoszcz
- ¹⁴Próby monograficznego omówienia tego tematu podejmowały m.in. mgr Krystyna Stawska-Nowak i mgr Jolanta Dopierała.
 - ¹⁵B.Łukaszewska, Życie kulturalne w pierwszych latach po wyzwoleniu, /W:/ Bydgoszcz w latach 1920-1970, Bydgoszcz 1972, s.291; E.Szmańda, Rozwój i stan bydgoskiej Biblioteki Bernardyńskiej, "Kronika Bydgoska" /1974-1975/, T.6, s.220
 - ¹⁶Sprawozdanie Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy za rok 1977 /mszp/.
 - ¹⁷J.Podgóreczny, Grzymała-Siedlecki - bibliofil, "Kalendarz Bydgoski" 1970, s.129-130. Szerzej zajął się tym problemem H.Dubowik, Adam Grzymała-Siedlecki, "Scena" 1976, nr 3, s.18-22. Ostatnia część tego artykułu /s.21-22/ zawiera charakterystykę samej Izby. Znajdującemu się w Bibliotece Miejskiej księgozbiorowi Grzymały poświęcił swoją pracę magisterską H.Piecuch, Biblioteka Adama Grzymały-Siedleckiego, Bydgoszcz 1980 /mszp./ Zbiory Zakładu ...
 - ¹⁸E.Szmańda, op.cit., s. 19, tab. nr 3
 - ¹⁹Ibid., s.52
 - ²⁰K.Sarnowska, op.cit., s. 71-72; F.Mincer, Najstarsze biblioteki bydgoskie, /Obecny stan badań i perspektywy/ "Studia Bibliologiczne" Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, T.1, s.35
 - ²¹Inkunabuły w zbiorach polskich, Centralny Katalog, pod red. A.Kaweckiej-Gryczowej, oprac. M.Bohonos i E.Szandorowska, T.1-2, Wrocław 1970
 - ²²M.in. dzieło Fryderyka Petruciusa, Disputationes, quaestiones et cocilia /Venezia 1498/ a ulotka Hieronima Savonaroli: Regulae, quae ad omnes religiosos pertinent /Firenze 1489/ nawet jako jedyny egzemplarz na świecie.
 - ²³Górny Śląsk, Sygn. 1450⁴. 1921. Unikalny charakter zawartych tu materiałów ustalono na podstawie porównania z publikacją

- I. Antonów-Nitsche, Druki ulotne z okresu plebiscytu i powstań śląskich w zbiorach Biblioteki Śląskiej, "Zaranie Śląskie" 1971, nr 1, s.179-201
- ²⁴ Weltkrieg 1914-1918, Sygn. 1250⁴. 1938 /fotografie/ i 1308⁴. 1938 /papiery i akta/
- ²⁵ B. Podraza, Zbiory regionalne Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy, "Kronika Bydgoska" /1974-1975/ T.6, s.186
- ²⁶ I. Nowakowska, Czasopisma rzadkie i cenne, /W:/ Z życia i pracy ... s.95
- ²⁷ W ramach działalności naukowo-dydaktycznej Zakładu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej WSP w Bydgoszczy przygotowano dotychczas następujące rozprawy magisterskie, poświęcone "Dziennikowi Bydgoskiemu": S. Czajkowski, Tematyka literacka w "Dzienniku Bydgoskim", Bydgoszcz 1977 /mszp./; T. Zielińska, "Dziennik Bydgoski" w walce z germanizacją pod zaborem pruskim, Bibliografia zawartości za lata 1907-1909, Bydgoszcz 1978 /mszp./
- ²⁸ Sprawozdanie WiMBP w Bydgoszczy za rok 1982
- ²⁹ Zeszyt sprawozdań Izby Pamiątkowej Adama Grzymały Siedleckiego /rps/
- ³⁰ /AKR/ Budynek grozi zawaleniem! Zamknięcie głównego gmachu biblioteki, "Gazeta Pomorska" 22-24 I 1982 r., nr 16, s.7
- ³¹ M.in./Kama/ Choć tymczasowe magazyny już są, na wypożyczenie książek trzeba jeszcze poczekać, Ibid., 12-14 II 1982 r., nr 31, s.7; /MB/ Alarm dla Biblioteki Wojewódzkiej trwa. "Dziennik Wieczorny" 28 I 1982 r., nr 4, s.8; /MB/ Biblioteka to nie skład makulatury! Ibid., 2 II 1982 r., nr 7, s.8; /MB/ Prezydent rozkłada ręce, Bydgoszcz bez Biblioteki Wojewódzkiej? Ibid., 18 II 1982 r., nr 18, s.8
- ³² A. Krzywicki, Biblioteka w pomieszczeniach zastępczych, "Bydgoski Informator Kulturalny" kwiecień 1982 r., nr 1n/91/, s.38-40; Biblioteka po katastrofie /notowała ZON/. /Wywiad z dyr. B. Podrazą-Knapińską/. Ibid., nr 5 /97/, s.38-40

- ³³O trudnym położeniu Biblioteki mówiła wielokrotnie w wystąpieniach publicznych i prasowych wywiadach obecna jej dyrektorka mgr Bolesława Podraza. Sprawę poruszał też w swoich artykułach na łamach "Gazety Pomorskiej" nie żyjący już dzisiaj jej pracownik red. Ryszard Wolny.
- ³⁴Miejsce to zdobyła WiMBP /wówczas Biblioteka Miejska/ w okresie międzywojennym /E.Szmańda, Początki i rozwój działalności ... s.31/ i zachowała tę pozycję jeszcze w 1956 r., Por. "Kalendarz Bibliotekarza" 1956, s.80
- ³⁵Zarys historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w latach 1969-1979, /W:/ Dziesięć lat Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1979 s.20
- ³⁶H.Dubowik, Biblioteka Główna Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, /W:/ Informator... s.16; Tenże: Biblioteka Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, "Kronika Bydgoska" /1971-1973/, T.5, s.173; Tenże: Biblioteka Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, /W:/ Dziesięć lat Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy ... s.117
- ³⁷H.Dubowik, Biblioteka Główna... s.18
- ³⁸Biblioteka Główna WSP - dane do raportu o stanie uczelni /mszp./ Bydgoszcz 1982, s.1
- ³⁹Informacja ustna dyrektora Biblioteki WSP dra Henryka Dubowika
- ⁴⁰Zob. przyp. nr 38
- ⁴¹D.Gurzyńska, Problematyka czasopiśmiennictwa w pracach magisterskich studentów bibliotekoznawstwa WSP w Bydgoszczy w latach 1977-1979, "Studia Bibliologiczne" Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, 1982 nr 2-3, s.5-19. Ponadto w dniu 9 XI 1981 r. na Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Studentckich Kół Naukowych we Wrocławiu, poświęconej zagadnieniom czytelnictwa, wygłoszony został referat pt. "Problematyka czytelnictwa w pracach Zakładu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej WSP w Bydgoszczy". Autorami referatu byli Danu-

ta Knajdek i Franciszek Mincer.

- ⁴²Praca magisterska Teresy Anny Stasiak pt. "Zarys dziejów inkunabulistyki polskiej" /mszp./ Bydgoszcz 1979, uzyskała wyróżnienie w konkursie na 10 najlepszych rozpraw magisterskich w Polsce z dziedziny bibliotekoznawstwa.
- ⁴³J.Głodek, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Bydgoszczy, /W:/ Informator ... s.55-56
- ⁴⁴Prostokątna zakładka w formie 21 cm x 6 cm wydana przez PBW z okazji Roku Bibliotek i Czytelnictwa 1976
- ⁴⁵J.Głodek, op.cit., s.56-57
- ⁴⁶Informacje ustne dyrektora PBW mgra Jana Głodka
- ⁴⁷Sprawozdanie z pracy Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej i jej filii terenowych w roku 1981 /mszp./, s.6
- ⁴⁸Ibid., s.3-4
- ⁴⁹Ibid., s.1,5
- ⁵⁰Ibid., s.23 i informacje ustne wicedyrektora PBW mgr Jolanty Dopierały
- ⁵¹Ten fragment artykułu autor opiera głównie na swoich własnych wspomnieniach z lat 1967-1968, kiedy pracował w BTN jako kierownik Regionalnej Pracowni Naukowo-Badawczej.
- ⁵²E.Gołaszewska-Bannach, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Biblioteka, /W:/ Informator... s.24
- ⁵³Informacje ustne kierowniczkii Biblioteki BTN, mgr Ewy Gołaszewskiej-Bannach
- ⁵⁴E.Gołaszewska-Bannach, op.cit., s.24-25; Taż: Biblioteka Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, "Bydgostiana", nr 9, 1959-1979, s.100-101 Taż: Biblioteki, /W:/ Nauka i szkolnictwo wyższe w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1980, s.42
- ⁵⁵Sprawozdanie Biblioteki BTN za rok 1981
- ⁵⁶Sprawozdanie i korespondencja urzędowa Biblioteki BTN z roku 1981, Por. też M.Gądecka, Powstanie, rozwój i działalność

Biblioteki Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego /mszp./ Bydgoszcz 1978, s.59-63, Zbiory Zakładu ...

⁵⁷ Bydgoska Szkoła Podchorążych, Księga Pamiątkowa, Bydgoszcz 1930, s.36-38

⁵⁸ Ibid., s.45-47

⁵⁹ Ibid., s.38-39

⁶⁰ Kronika Klubu Pomorskiego Okręgu Wojskowego /bez pag./

⁶¹ Ibid.

⁶² E.M.Nakoneczna, Biblioteka Klubu Pomorskiego Okręgu Wojskowego /mszp./, Bydgoszcz 1979 s.70, Zbiory Zakładu...

⁶³ Ibid., s.33-34

⁶⁴ Informacje ustne kierowniczkii Klubu POW, mgr Joanny Kiepuszewskiej

⁶⁵ E.M.Nakoneczna, op.cit., s.38

⁶⁶ Zob. wyżej, przyp. nr 64

⁶⁷ E.M.Nakoneczna, op.cit., s.70-71

⁶⁸ R.Bielecki, Wybrane biblioteki wojskowe w Bydgoszczy /mszp./ Bydgoszcz 1980, s.89-106, Zbiory Zakładu...

⁶⁹ Ibid., s.112-115

⁷⁰ Charakterystyka Biblioteki Międzywojewódzkiej Szkoły Partyjnej w Bydgoszczy oparta została na informacjach ustnych jej pracowników i na analizie jej katalogów oraz zbiorów, samodzielnie przeprowadzonej przez autora artykułu.

⁷¹ E.Hojka, Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, Biblioteka, /W:/ Informator ... s.51-54

⁷² Informacje ustne kierowniczkii Biblioteki Muzeum Okręgowego w Bydgoszczy, ob. Ewy Hojki

⁷³ Charakterystyka Biblioteki Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oparta na informacjach ustnych mgr Krystyny Paruckiej oraz na analizie katalogu tej Biblioteki, przeprowadzonej przez autora artykułu.

- ⁷⁴A.Perlińska, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy - Biblioteka, /W:/ Informator ... s.61, pisze o początkach Archiwum i istniejącej przy nim Biblioteki w 1906 r., natomiast T.Esman, Dzieje Archiwum Miejskiego, s.286-287, skłonny jest datować początek archiwum od momentu ogłoszenia statutu tej instytucji w dniu 6 X 1909 r.
- ⁷⁵A.Perlińska, op.cit., s.61-62; Por. wojenne dzieje Archiwum /niestety bez uwzględnienia dziejów Biblioteki/ w artykule tejże autorki: Archiwa i muzea, /W:/ Nauka i szkolnictwo wyższe w Bydgoszczy ..., s.52. Ponadto wykorzystano informacje ustne dr Anny Perlińskiej, dr Barbary Janiszewskiej-Mincer i mgr Róży Kulwieć.
- ⁷⁶Sprawozdanie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy za rok 1981 oraz informacje ustne dr Anny Perlińskiej i mgr Melanii Dereszyńskiej. Analiza księgozbioru oparta na artykule A.Perlińskiej zamieszczonym w Informatorze ... /zob. wyżej przyp. nr 92-93/ i na samodzielnym przebadaniu inwentarza bibliotecznego WAP.
- ⁷⁷Informacje ustne pracownic Biblioteki Akademii Muzycznej im. F.Nowowiejskiego w Bydgoszczy, a zwłaszcza mgr Elżbiety Abramek i mgr Jolanty Frąckowiak
- ⁷⁸Informacje ustne opiekunki Biblioteki ZSM w Bydgoszczy, mgr Elżbiety Libiszewskiej
- ⁷⁹Dwadzieścia lat Wyższej Szkoły Inżynierskiej im. J.J.Śniadeckich w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1972, s.75
- ⁸⁰K.Pawłowska, Działalność informacyjna bibliotek rolniczych w Bydgoszczy oraz Wojewódzkiego Ośrodka Postępu Technicznego w Minikowie /mszp./, Bydgoszcz 1978, s.15-16, Zbiory Zakładu
- ⁸¹C.Bieguszevska, Biblioteka Główna Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy, /W:/ Informator... s.10
- ⁸²Niektóre oddziały, jak np. Oddział Informacji Naukowej posiadają własne niewielkie czytelnie. Akademia Techniczno-Rolnicza im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich, Informator, Byd-

goszcz 1981, s.15, Prace Biblioteki Głównej nr 4.

- ⁸³Wykaz bibliotek instytutowych wraz z podaniem profilu zbiorów *ibid.*, s.19-27. Według informacji ustnej udzielonej przez wicedyrektora Biblioteki ATR mgra Jana Kubińskiego największy księgozbiór posiada Zakład Mechanizacji i Energetyzacji Rolnictwa /ok. 14.000 wol./, najmniejszy - Studium Języków Obcych /ponad 3.000 wol./. Są to dane z końca października 1982 r.
- ⁸⁴Informacja pisemna o stanie zbiorów, opracowana dla autora artykułu na zlecenie Dyrekcji Biblioteki ATR.
- ⁸⁵M.Domaracka, Przyczynek do historii NIR w Bydgoszczy ze szczególnym uwzględnieniem Biblioteki Rolniczej, Bydgoszcz 1959, s.8; *Taż*: Naukowe Instytuty Rolnicze w Bydgoszczy, Zarys historyczno-informacyjny, "Bydgostiana", 1963, nr 1, s.29
- ⁸⁶K.Kwaśniewska, Szkolnictwo wyższe i instytuty rolnicze w woj. bydgoskim, /W:/ Nauka i szkolnictwo wyższe w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1980, s.91
- ⁸⁷J.Wojciak, Życie naukowe w Bydgoszczy w okresie zaboru pruskiego, *Ibid.*, s.15-16
- ⁸⁸K.Pawłowska, *op.cit.*, s.11-12
- ⁸⁹K.Ceceniowski, Rolnicze instytuty naukowe, /W:/ Bydgoszcz, Historia - Kultura - Życie gospodarcze ... s.246
- ⁹⁰K.Pawłowska, *op.cit.*, s.12
- ⁹¹*Ibid.*, s.12-13 Szerzej na ten temat M.Kleydzińska: Działalność Oddziału Centralnej Biblioteki Rolniczej w Bydgoszczy /mszp./, Bydgoszcz 1982, s.9-14; *Por.* też A.Brzykca, Centralna Biblioteka w Warszawie - Oddział w Bydgoszczy, /W:/ Informator ... s.27-28.
- ⁹²A.Brzykca, *op.cit.*, s.26
- ⁹³M.Kleydzińska, *op.cit.*, s.45-49; A.Brzykcy, *op.cit.*, s.27-28
- ⁹⁴M.Kleydzińska, *op.cit.*, s.14, 17-28

- 95 T.Kosik, Działalność informacyjna w bibliotekach szkół wyższych w Bydgoszczy /mszp./, Bydgoszcz 1979, s.10. Zbiory Zakładu...
- 96 W.Radziej, Działalność bibliotek szkół wyższych w Bydgoszczy /mszp./, Bydgoszcz 1977, s.36, tab.3, Zbiory Zakładu...
T.Kosik, op.cit., s.30
- 97 Sprawozdanie Biblioteki Filii AMG w Bydgoszczy za rok 1981 i informacje ustne pracownicy tej placówki, mgr Teresy Kosik.
- 98 M.Dąbrowska, Lokale i wyposażenie bibliotek naukowych w Bydgoszczy /mszp./, Bydgoszcz 1980, s.39-42
- 99 T.Kosik, op.cit., s.11
- 100 Informacje ustne bibliotekarza Biblioteki bydgoskiego Oddziału Centrum Farmaceutycznego mgr. Tadeusza Kalinowskiego.
- 101 J/ózef/ Podgóreczny, Prof. dr Ludwik Zembrzuski /W 'setną rocznicę urodzin/, Archiwum Historii Medycyny, t.34, 1971, nr 3/4, s.463-465; Tenże, Ludwik Zembrzuski, /W:/ Z życia i pracy bydgoskiej księżnicy ... s.137-138
- 102 J/erzy/ Podgóreczny, Główna Biblioteka Lekarska w Bydgoszczy, /W:/ Informator ... s.33; Tenże, Piętnastolecie Oddziału Głównej Biblioteki Lekarskiej w Bydgoszczy, "Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej", 1970, nr 3, s.197-198
- 103 M.Dąbrowska, op.cit., s.28-29
- 104 J.Podgóreczny, Główna Biblioteka Lekarska... s.34
- 105 Ilość tytułów czasopism autor artykułu obliczył na podstawie katalogu czasopism bydgoskiego Oddziału GBL.
- 106 A.Brzykca, op.cit., s.29-30
- 107 Zob. wyżej przyp. nr 85
- 108 Zob. wyżej przyp. nr 91
- 109 Zob. wyżej przyp. nr 80, 91
- 110 Nr 1: Kubiński J., Muchowska M., Barwicka E., Bibliografia

dorobku piśmienniczego pracowników byłej Wyższej Szkoły Inżynierskiej im. J.J.Śniadeckich w Bydgoszczy za lata 1951-1973, Bydgoszcz 1974;

Nr 2: Bieguszevska C., Kubiński J., Informator dla korzystających ze zbiorów biblioteki, Bydgoszcz 1976;

Nr 3: Bieguszevska C., Frąckiewicz C., Kubiński J., Bydgoszcz 1980;

Nr 4: Informator, Biblioteka Główna Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1981

- ¹¹¹Wykaz ich prac w Bibliografii publikacji pracowników ATR - lata 1974-1978, s.174
- ¹¹²Obecna Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna została zaliczona w poczet bibliotek naukowych jeszcze jako Biblioteka Miejska uchwałą Rady Ministrów w dniu 20 VIII 1968 r.
- ¹¹³M.Mościcka, Bibliografia Bydgoszczy 1963-1964, "Kronika Bydgoska" /1968-1970/ T.4, s. 299-310. Zestawiona przez M.Mościcką bibliografia stanowi kontynuację bibliografii Bydgoszczy zamieszczanej przez K.Sarnowską w monografii: Bydgoszcz, Historia - Kultura - Życie gospodarcze ... s.433-447 i w "Bydgoszczanach".
- ¹¹⁴Bibliografia ruchu kulturalnego Kujaw i Pomorza na łamach tego "Rocznika" zestawiana była najpierw przez B.Podrazę i K.Sarnowską, następnie przez M.Mościcką i B.Podrazę.
- ¹¹⁵P.Kocikowski, Najciekawsze pierwsze wydania pisarzy polskich XIX w. w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1980; J.Podgóreczny, Bydgoskie rękopisy "Roty" M.Konopnickiej i F.Nowowiejskiego, Bydgoszcz 1980; R.Czajkowska, M.Dmochowska ze wstępem A.Licznarskiego i F.Mincera, Bydgoszczaniana kartograficzne w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1980
- ¹¹⁶Trzeba zaznaczyć, że cały szereg starannie opracowanych w WBP pozycji nigdy nie doczekał się druku. Do takich pozycji należą m.in. katalogi wystaw "Stanisław Wyspiański"

- i "Historia Polski do 1668 r. w zbiorach Biblioteki Miejskiej" / o tej ostatniej wystawie wydano jedynie krótki informator/.
- 117 Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy, Informator, Bydgoszcz 1978
- 118 B.Podraza, Biblioteka Miejska w Bydgoszczy w służbie społeczeństwa, "Kronika Bydgoska" /1968-1970/ T.4, s.86-103; Por. też przyp. nr 26
- 119 Por. wyżej przyp. nr 20
- 120 F.Mincer, Najstarsze biblioteki bydgoskie... s.31-45
- 121 Por. wyżej przyp. nr 15
- 122 Informacje ustne dyrektora Biblioteki i Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej ks. dr. Władysława Zientarskiego
- 123 M.Mościcka, W kręgu zainteresowań bydgoskich polonistów, "Kronika Bydgoska" /1968-1970/ T.4, s.203-205. Jest to recenzja pozycji: W kręgu Grzymały-Siedleckiego i dramaturgii polskiej /praca zbiorowa/, Red. J.Konieczny.
- 124 Najważniejsze pozycje napisane na podstawie materiałów Izby A.Grzymały-Siedleckiego wymienia H.Dubowik: por. wyżej przyp. nr 17
- 125 A.Czajkowska, Druki warsztatów typograficznych pomorskich i kujawskich do 1939 r. w zbiorach WBP w Bydgoszczy /mszp./ Bydgoszcz 1978, Zbiory Zakładu...; A.Jankowska, Czytelnia regionalna WBP w Bydgoszczy /mszp./, Bydgoszcz 1978, Zbiory Zakładu...
- 126 J.Starnawski, polonista i bibliofil, profesor Uniwersytetu Łódzkiego i Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, autor publikacji: Warsztat bibliograficzny historyka literatury polskiej /Na tle dyscyplin pokrewnych/, Warszawa 1978; Praca wydawcy /Kraków 1973/; Praca wydawcy naukowego /Wrocław 1979/
- 127 J.Starnawski, Pamiątka po Mickiewiczu i dwie pamiątki po rodzinie Słowackiego w Bibliotece Miejskiej w Bydgoszczy,

- "Przegląd Humanistyczny" 1972 nr 2 /89/, s.129-136
- 128 J.Starnawski, Reguła dla wszystkich zakonników, Z inkunabu-
łu Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy, /W:/
Prace Komisji Historii BTN, T.13, 1978, s.113-122
- 129 M.Gutowska, M.Mościcka, Mickiewicziana w Miejskiej Biblio-
tece Publicznej w Bydgoszczy, "Studia Filologiczne" Wyższej
Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, 1975 z.2 s.67-80
- 130 Por. wyżej przyp. nr 36
- 131 Bibliografia publikacji pracowników Wyższej Szkoły Pedagogi-
cznej w Bydgoszczy za lata 1969-1978, Oprac. M.Czarnecka-
Dąbek, Bydgoszcz 1978
- 132 A.Wajda, Metodyka i organizacja czytelnictwa, Zarys ogólny,
Wyd. 1, Bydgoszcz 1978; wyd. 2 popr. Bydgoszcz 1979
- 133 Por. wyżej przyp. nr 20 i przyp. nr 41
- 134 W 1981 r. PBW w Bydgoszczy łącznie ze swoimi filiami tere-
nowymi opracowała 30 zestawów bibliograficznych.
- 135 Sprawozdanie z prac PBW ... w r. 1981, s.21
- 136 Sprawozdanie BTN z działalności w 1979 r.
- 137 Por. wyżej przyp. nr 52, 54
- 138 E.M.Nakoneczna, op.cit., s.67
- 139 Por. wyżej przyp. nr 102
- 140 Por. wyżej przyp. nr 101
- 141 I.Paul, Czytelnictwo Filii Łódzkiej Państwowej Wyższej
Szkoły Muzycznej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1977